

**KÜLÖNLENYOMAT A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
113. ÉVF. 2000/2. SZÁMÁBÓL**

TUSOR PÉTER

**JAKUSITH GYÖRGY EGRI PÜSPÖK
RÓMAI KÖVETJÁRÁSA
1644–1645-BEN**

**A magyar rendek kísérlete a Szentszék bevonására
a török és az erdélyi protestantizmus elleni
fegyveres harcba**

2000

Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécs

TANULMÁNYOK

TUSOR PÉTER

JAKUSITH GYÖRGY EGRI PÜSPÖK RÓMAI KÖVETJÁRÁSA 1644–1645-BEN

A magyar rendek kísérlete a Szentszék bevonására a török és az erdélyi protestantizmus elleni fegyveres harcba *

Pázmány Péter esztergomi érsek (1616–1637) 1632. évi – mind hazai, mind nemzetközi viszonylatban jól ismert – császári követsége mellett a magyar egyházi elit XVII. századi *ad limina* látogatásai közül számottevő köztörténeti jelentőséget egyedül Jakusith György egri püspök (1642–1647) 1644–45-ös, huzamosabb római tartózkodásának tulajdoníthatunk.¹ Míg Pázmány útja esetében a kutatás főleg a politikai vonatkozásokra helyezte a hangsúlyt, Jakusith küldetésének vázlatos összefoglalását kizárólag az egyháztörténeti megközelítés jellemzi.²

Az alábbiakban a követjárás szinte teljesen ismeretlen diplomáciai és hadtörténelmi aspektusait vehetjük szemügyre.³ Az egyháztörténeti dimenziók egyedül az előzmények áttekintésénél kerülnek elő a szükséges mértékben.

* Római kutatásaimhoz a MÖB, a Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány és a Faludi Ferenc Akadémia, a bécsiekhez az ÖAD adott köszönettel fogadott támogatást.

¹ Pázmány követségével szinte mindegyik a Szentszék harmincéves háborúban betöltött szerepét érintő munka foglalkozik. Csak néhány példa: *Joseph Schnitzer*: Zur Politik des hl. Stuhles in der ersten Hälfte des Dreissigjährigen Krieges. *Römische Quartalschrift*, 13. (1899) 231–235. o.; *Dieter Albrecht*: Zur Finanzierung des Dreissigjährigen Krieges. Die Subsidien der Kurie für Kaiser und Liga 1618–1635. *Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte*, 19. (1956) 557–558. o.; *Konrad Repgen*: Finanzen, Kirchenrecht und Politik unter Urban VIII. Eine unbekannte Denkschrift aus dem Frühjahr 1632. *Römische Quartalschrift*, 56. (1961) 62–74. o.; *Robert Bireley*: Religion and Politics in the Age of the Counterreformation. Emperor Ferdinand II, William Lamormaini S.J., and the Formation of Imperial Policy. Chapel Hill, 1981. 183. o. A hazai feldolgozások közül a legrészletesebb: *Frankl Vilmos*: Pázmány Péter és kora. I–III. k. Pest, 1868–1872., III. k. 3–56. o.

² *Fraknói Vilmos*: A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig. Budapest, 1895. 359–363. o. Szó szerint újraközölve: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékekkel. I–III. k. Budapest, 1901–1903., 357–358. és 544–545. o., 1214–1219. sz. jegyzetek.

³ *Fraknói* mindössze egy mondatot szentelt a püspök diplomáciai feladatainak: „Jakusich emellett meg volt bízva, hogy Magyarország védelmének költségeire pénzsegélyt kérjen és a pápa közbenjárását eszközölje ki a francia királynál a végből, hogy az a törökkel és az erdélyi fejedelemmel III. Ferdinánd ellen szövetségre ne lépjen.” (Az előző jegyzetben idézett munkái, 360., ill. 357. o.) *Fraknói* csupán az okt. 29-i uralkodói megbíróleveleket, a kancellárián megfogalmazott 1645. jan. 12-i instrukció másolatát, Jakusith febr. 18-i beszámolóját és (kizárólag egyházpolitikai tárgyalásairól beszámoló) s. d. záró jelentését használta. (Lelőhelyeiket lásd alább.) A kancelláriai instrukció éppen megemlíti a politikai megbízatást, és 11. pontjában a kezdősorokkal („Florens olim...”) utal a Lippay György prímás által kidolgozott diplomáciai emlékiratra, amelyet változtatás nélkül csatoltak a követutasításhoz, így ennek fogalmazványa nem maradt fenn a kancelláriai iratok között. A magam részéről ezzel magyarázom, hogy *Fraknói* nem foglalkozott részletesebben Jakusith küldetésének diplomáciai vetületével.

Az I. Rákóczi György erdélyi fejedelem (1630–1648) Magyarországot fenyegető mozgolódásáról, a francia és svéd követekkel folytatott tárgyalásairól érkező hírek hatására, valamint a szőnyi békekötés ellenére is állandó török veszély miatt a királyságbeli politikai elit az 1640-es évek elején többször hangoztatta annak szükségességét, hogy a Szentszékhez is forduljanak segítségért. A magyar kancellária 1642. november 3-i opiniójában általánosságban fogalmazta meg az erre vonatkozó igényt,⁴ néhány nappal később Esterházy Miklós nádor (1625–1645) pedig kifejezetten azt javasolta, hogy titokban és legalább Magyarország képviseletében küldjenek követet az Örök Városba, aki a pápát megfelelően informálhatja a kedvezőtlen fejleményekről.⁵ A magyar tanács (Consilium Hungaricum) 1643. január eleji ülésén szintén sürgette a római fellépést.⁶

A rendi vezetés külpolitikai tájékozódása tehát a birodalom és a szűkebb régió mellett Rómára is kiterjedt, ami részben az arisztokráciát ekkorra már szinte teljesen a maga oldalára állító katolikus reform elmélyülésével magyarázható, részben pedig azzal, hogy a hazai elit szemében a Szentszék még mindig a kontinens nagyhatalmainak egyike volt. A harmincéves háború és Erdély összefüggésében messzemenő reményekre jogosíthatott fel Rómával kapcsolatban, hogy alig két évtizede XV. Gergely (1621–1623) pápai csapatokat toboroztatott Morvaországban Bethlen (első) támadásának megállítására,⁷ s még elevenen élhetett az Aldobrandini-pápa, VIII. Kelemen (1592–1605) által a tizenöt éves háború során Magyarországra küldött óriási katonai és pénzsegélyek emléke.⁸

A XVII. század első felében is szinte folyamatosan kimutathatóak azok a magyar törekvések, amelyek mind határozottabban igyekeztek Rómát ismét bevonni az oszmán

⁴ A már közvetlenül a primási kinevezés előtt álló Lippay kancellár nádori előterjesztésekhez fűzött véleményezése kiadva: *Hajnal István: Az 1642. évi meghíusult országgyűlés időszaka*. Budapest, 1930. n. 84., 295–299. o. (Esterházy Miklós nádor iratai. I: Kormányzattörténeti iratok.) A szőnyi béketárgyalásokról I. *Majláth Béla: Az 1642. szőnyi békekötés története és okmánytára*. Budapest, 1885.

⁵ *Hajnal: Az 1642. évi meghíusult egy. No. 89., 316–317. o.*

⁶ *Hajnal: Az 1642. évi meghíusult egy. No. 120., 374. o.* A magyar tanács kialakulására, felépítésére, működésére valamint korszakonként változó szerepére és jelentőségére a rendi intézmények sorában I. *Márk László: A királyi tanács átalakulása és története Mohács után. Századok*, 51. (1917) 472–493. és 577–602. o.

⁷ A Pietro Aldobrandini részére háromezer gyalogos fogadására adott utasítás egy másolata: Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA) Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA) Handschriften, ms. W 780. fol. 302^r–306^v. Kiadva: *Die Hauptinstruktionen Gregors XV für die Nuntien und gesandten an den europäischen Fürstenhöfen 1621–1623*. (Hrsg. v. Klaus Jaitner.) Tübingen, 1997. 737 skk. o. Matteo Pini fizetőmester (*pagatore*) instrukciója: ÖStA HHStA Handschriften, ms. W 780. fol. 308^r–310^v.

⁸ Károlyi Árpád számításai szerint 1594–1605 között a Szentszék csak a császári csapatok zsoldjára 2.000.000 *scudit*, vagyis kb. 3.000.000 aranyforintot költött. Magyar Országgyűlési Emlékek 12.: 1606. (Kiad. Károlyi Árpád.) Budapest, 1917. 138. o. (Monumenta Hungariae Historica III/12.) Rómának a tizenöt éves háború idején folytatott török politikájára lásd: L. F. Mathaus-Voltolini: *Die Beteiligung des Papstes Clemens VIII. an der Bekämpfung der Türken in den Jahren 1592–1595. Römische Quartalschrift*, 15. (1901) 303–326. és 410–423. o.; Burkhard Roberg: *Türkenkrieg und Kirchenpolitik. Die Sendung Kardinal Madruzzo an den Kaiserhof 1593 und zum Reichstag von 1594. Quellen und Forschungen aus Italienischen Archiven und Bibliotheken*, 65. (1985) 192–305. o.

terjeszkedés elleni küzdelembe.⁹ 1642 és 1643 tervezgetései, majd a következő évben útra kelő követség részben e törekvések fontos állomásai.

Míg a francia–svéd–erdélyi(–török) szövetség megakadályozása érdekében a Habsburg-diplomácia Portán kifejtett erőfeszítéseibe magyar oldalról tevőlegesen is bekapcsolódtak,¹⁰ Rómában egyelőre a császári udvar tett lépéseket.¹¹ 1643. november 30-án, majd a következő év január 23-án III. Ferdinánd (1637–1657) levélben tudatta VIII. Orbánnal (1623–1644) az időközben (1643. április 26-án és november 16-án) megkötött francia–erdélyi–svéd konföderáció tényét, s felhívta Róma figyelmét a küszöbönálló erdélyi, sőt török támadásra.¹² A másolatban mellékelt bizonyítékok hatására¹³ a pápai államtitkárság arra utasította a párizsi nunciátúrát, hogy igyekezzék kipuhatolni, vajon a Franciaország erdélyi szövetségéről és Isztambulban folytatott diplomáciai tevékenységéről szóló hírek megfelelnek-e a valóságnak,¹⁴ a pápa pedig egy III. Ferdinándnak szóló brevében fejezte ki együttérzését a Magyarországot fenyegető veszedelem miatt.¹⁵

⁹ L. pl. Lósy Imre esztergomi érsek leveleit Francesco Barberinihez, Nagyszombat, 1639. nov. 12. és 1640. jan. 1. Biblioteca Apostolica Vaticana (BAV) Fondo Barberiniani Latini, vol. 6894. fol. 22r–23v. és 25rv., 28rv. és Girolamo Colonna bíboroshoz szintén Nagyszombat, 1640. jan. 1. Biblioteca Statale Santa Scolastica (Subiaco) Archivio Colonna, Carteggio Girolamo I. No. 389/1640.; valamint Esterházy Miklósnak a bécsi nunciushoz intézett írásait: Lakompak, 1639. júl. 21.; Kismarton, 1639. dec. 12., továbbá az 1639. júl. 20-i, dec. 24-i és 1640. jan. 14-i nunciusi jelentéseket. BAV Barb. Lat., vol. 7014. fol. 33r–35v.; vol. 7038. fol. 85v. és 91r.; vol. 7028. fol. 9r. Pázmány törökellenes koncepciójának újabb értékelése: R. Várkonyi Ágnes: Erdély és a törökkérdés Pázmány politikájában. In: *Uő.*: *Europica varietas–Hungarica varietas. Tanulmányok.* Budapest, 1994. 37–61. o., különösen 56–60. o.

¹⁰ Szelepcshényi konstantinápolyi követjárásai révén. *Hajnal*: Az 1642. évi meghíusult egy. I. m. XLIX–XCIX. o. Szelepcshényi útjait ismerteti: *Takáts Sándor*: Szelepcsényi György a portán. Az *Ujság*, 1912/187. sz. 239–244. o. Idézi *Juhász Kálmán*: A csanádi püspökség története (1608–1699). 35–39. o. (Csanád vármegyei Könyvtár 29.) Szelepcshényi első útjáról készített finálrelációjának három példánya: ÖStA HHStA Staatenabteilungen, Türkei I., Karton 116. Konvolut 1643. fol. 287–303., 305–323., 324–333. (Ez utóbbi s. k.)

¹¹ A korabeli európai és Habsburg-diplomácia jellemzőire, szervezeti, protokolláris stb. kérdéseire külön nem tér ki. Egy kiváló összegzés: *István Hiller*: Palatin Nikolaus Esterházy. Die ungarische Rolle in der Habsburgerdiplomatie 1625 bis 1645. Wien–Köln–Weimar, 1992. 17–32. o. (Esterházy-Studien 1.)

¹² A két levél másolata, ill. fogalmazványa: ÖStA HHStA Ungarische Akten, Allgemine Akten, Fz. 174. Konv. B. fol. 177–179.; Fz. 175. fol. 4–5. Az utóbbi átadására Giulio Savelli bíboros, Németország bíboros-protektora kapott megbízást. Uo., Staatenabt., Rom. Hofkorrespondenz, Fz. 12. Konv. Ferdinand III. an Innozent X. und Kardinäle, fol. 7. Sőt III. Ferdinánd már 1642. május 2-án jelezte a pápának a svéd–francia szövetség várható létrejöttét. Uo., Fz. 11. Konv. Ferdinand III. an Urban VIII. 1642. fol. 1–2.

¹³ Ezek a következők voltak, s a Barberinik iratai között mindmáig fennmaradtak: I. Rákóczi György levelei Linnard Torstenson svéd tábornokhoz, Gyulafehérvár, 1643. máj. 4. és nov. 16. BAV Barb. Lat., vol. 6906. 107rv., 110rv. és 114r–116v. Kiadásuk: Okmányár I. Rákóczi György svéd és francia szövetségeseinek történetéhez. (Kiad. *Szilágyi Sándor*.) Budapest, 1873. 50–52. o., No. 24 és 112–115. o., No. 55. Linnard Torstenson svéd tábornok I. Rákóczi György erdélyi fejedelemhez Dobetschau, 1643. júl. 8 és 11. Uo. 108rv.; 109rv. és 111r–112v. Kiad. Uo. 64–66. o., No. 32 és 71–72. o., No. 35. (júl. 18-a dátummal); De la Haa francia portai követ I. Rákóczi Györgyhez, Konstantinápoly, 1643. szept. 6. Uo., vol. 6906. 113rv. Ugyanezen iratok másolatai megtalálhatók még: ÖStA HHStA Staatenabt., Türkei I., Kart. 116. Konv. 1643. *passim* (a francia követ szept. 6-i levele: fol. 200).

¹⁴ A részletekre lásd Giulio Savelli bíboros 1643. dec. 9-i, dec. 26-i és 1644. ápr. 2-i leveleit III. Ferdinándhoz. (ÖStA HHStA Ung. Akt., Allg. Akt., Fz. 174. Konv. B. fol. 183. és 195.; Fz. 175. fol. 43.) és Federigo Savelli császári követ 1644. jan. 2-i és febr. 20-i és azt követő *dispacci*it. (ÖStA HHStA Staatenabt., Türkei I., Kart. 117, Konv. 1644. fol. 1., 158–159., 161., 221–223.) Giulio Savelli 1644. jan. 2-án és 9-én Bernardino Spada érsek, az államtitkárság hivatali vezetője szóbeli közlésére hivatkozva azt tudatta III. Ferdinánddal, hogy VIII. Orbán brevét is intézett az ügyben a francia külpolitika irányítóihoz. Ezek tartalmáról azonban, nem úgy mint X. Ince egy évvel későbbi kemény hangú figyelmeztetéséről – amiről majd részletesen szó lesz – semmit biztosat sem tudunk, és az iratok másolatait Savelli bíboros nem tudta megsze-

Magyar részről csupán annyi történt, hogy Lippay György esztergomi érsek (1642–1666) 1644. február 20-án kétségbeesett hangú levélben értesítette a pápa unokaöccsét, Francesco Barberini bíborost (1623–1679), „a magyar nemzet és az egész kereszténység patrónusát” Rákóczi január elején, török támogatással megindult támadásáról. Kihangsúlyozta, hogy – mivel a folytonos nyugati háborúskodás miatt az uralkodóház ereje fogyóban van – Magyarország, ha a Szentszék nem siet azonnal a segítségére, rövidesen össze fog omlani. A primás az erdélyi hadjárat megkezdéséhez szükséges portai beleegyezés megszerzésénél nemcsak a francia, hanem a holland közvetítésre is felhívta a pápai külpolitika irányítójának figyelmét. Egyedüli biztató fejleményként csupán a támadást jóváhagyó nagyvezír kivégeztetését említette, amely az oszmán politika fordulatának reményével kecsegtetett.¹⁶

A harmincéves háború utolsó felvonása valóban rendkívül nehéz helyzetbe hozta a Habsburgokat és Magyarországot. A török segédcsapatokkal kelet felől közeledő I. Rákóczi György 1644. január elején meginduló támadása, az északról előrenyomuló Torstensson vezette svédek s a nyugaton Turenne irányításával sikert sikerre halmozó franciák összehangolt akciója a teljes vereség rémképét vetítette előre. A császári udvar nemcsak a csatamezőkön, hanem diplomáciai téren is igyekezett megfelelni a kihívásnak. A már korábban lefolytatott tárgyalások eredményeként sikerült Dániát Svédország ellen hadba léptetni, így meghiúsíthatták az ellenség végső célját, azaz Bécs ostromát, s jelentősen késleltették a svéd–erdélyi seregek egyesülését. A Habsburg-diplomácia 1644 elejétől gőzerővel azon dolgozott, hogy Konstantinápolyban elérje Rákóczi visszarendelését.¹⁷

rezni: „Pensavo di poter’avisare a vostra maesta con questi ordini, che si fosse scritto in Francia nel particolare concemente le machinationi del prencipe Transilvano, e d’inviarle anche le copie de’brevi pontifici, ma per diligenza, che io ci habbia usata, non mi é riuscito per l’indisposizione di sua santità. Sono stato bene assicurato, che per la settimana sequente si scriverà omninamente, come tuttavia sarà per sollecitare...” Uo. Staatenabt., Rom. Hofkorr., Kart. 12. Konv. Kardinäle an Ferdinand III. 1644. fol. 3–4. és 5.

¹⁵ Az 1644. jan. 7-i bréve eredetije: ÖStA HHStA Ung. Akt., Allg. Akt., Fz. 175. fol. 3. Az iratot Giulio Savelli továbbította jan. 9-én Bécsbe. Lásd az előző jegyzetben idézett, e napon kelt levelét.

¹⁶ A Pozsonyból írt s. k. levél lelőhelye: BAV Barb. Lat., vol. 6894. fol. 30^{rv}. Lippay két nappal korábban, Bécsből a római püspökkari ágenszt, Pietro Giacomo Favillát is részletesen informálta a hadjárat kezdetéről, a védekezés problémáiról, mégpedig szokás szerint abból a célból, hogy az a híreket Rómában minél szélesebb körben terjessze. Lásd Favilla választát, Róma, 1644. márc. 5. Primási Levéltár (PL) Archivum Saeculare (AS), Acta Radicalia, caps. X. No. 196. 13. cs. 231. fol.

¹⁷ Az 1643–45-ös eseményeket csak a szükséges mértékben érintem. Az erre vonatkozó adatközlések és feldolgozások: *Szilágyi*: Okmánytár. I. m. 38–333. o. Ennek kiegészítői: I. Rákóczi György erdélyi fejedelemsége történetéhez. Történelmi Tár, 7. (1884) 681–692. o.; Adatok I. Rákóczi György kora történetéhez. Történelmi Tár, 8 (1885). 63–72. o.; Okiratok a két Rákóczi György történetéhez. Történelmi Tár, 10. (1887) 214–224. o. Továbbá: A linzi béke okirattára. Budapest, 1885.; Levelek és acták I. Rákóczi György és a Porta diplomáciai összeköttetései történetéhez. Budapest, 1883.; I. Rákóczi György (1593–1648) Budapest, 1893. 356–399. o. (Magyar történeti életrajzok) *Beke Antal–Barabás Samu*: I. Rákóczi György és a Porta. Levelek és okiratok. Budapest, 1888. 638–781. o.; *I. Hudita*: Histoire des relations diplomatiques entre la France et la Transylvanie (1635–1683). Paris, 1927. különösen 105–129. o.; *Cseh-Szombathy László*: I. Rákóczi György 1644-es hadjárata. *Hadtörténelmi Közlemények*, [ú. s.] 3. (1957) 43–76. o.; *Zsilinszky Mihály*: A linzi békekötés és az 1647-ki vallásiügyi törvények története. Budapest, 1890. 1–230. o. (A Magyar Protestáns Irodalmi Társulat kiadványai); *R. Várkonyi Ágnes*: A rejtőzködő murányi Vénusz. Budapest, 1987. helyenként. A Szentszék harmincéves háborúban betöltött szerepét és a korszakra vonatkozó fontosabb könyvészetet lásd: *Konrad Reppen*: Die römische Kurie und die Westfälische Friede. Kaiser und Reich (1521–1644). Bd. I–II. Tübingen, 1961–1965. (Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom 14–15.); vö. még az 1. jegyzettel.

Bécsből minden korábbinál erőteljesebb nyomást gyakoroltak Rómára is. Részben hogy az elvileg semleges Szentszék a kereszténység közös ellenségével („communis hostis reipublicae Christianae”), a törökkel és a protestáns erdélyi fejedelemmel „praktikáló” Franciaország ellen fordítsák, részben pedig azért, hogy az ellenállás megszervezésére jelentősebb katonai támogatást, illetve pénzsegélyt szerezzenek. 1644 áprilisában *ad limina* látogatásra küldték az Örök Városba az egyetlen birodalmi kardinálist, Ernst Adalbert Harrach prágai érseket. Bár Harrach nem kapott formális követi megbízást (Bécsben tanultak Pázmány korábbi esetéből), mégis terjedelmes instrukciókban írták elő politikai tennivalóit.¹⁸ 1644 októberében érkezett Rómába III. Ferdinánd bizalmasa, Giovanni Crisostomo Petronilla atya, a sarutlan ágostonosok Hofburg melletti rendházának főnöke, színleg avégett, hogy az uralkodótól elnyert rosoni püspöki címéhez a pápai megerősítést megszerezze. Titkos megbízása arra szolgált, hogy mind a pápától, mind más itáliai fejedelmektől, főuraktól igyekezzen katonai célokra minél több pénzt kisajtolni.¹⁹ 1645 februárjától Rómában tartózkodott Otto Friedrich Puchheim laibachi püspök is, névleg azért, hogy az üresedésben lévő németországi kanonikusok és prépostságok betöltéséről tárgyaljon. Ő szintén bekapcsolódott a császári diplomácia akcióiba.²⁰ Végül 1645 márciusában ugyancsak a segélyszervezés érdekében indult útnak rendkívüli követként – a magyar történelemben később a vasvári békekötés kapcsán elhíresült – gróf Walther Leslie.²¹ Párhuzamosan a római császári külképviselet irányítói: Federigo Savelli herceg, állandó követ (1641–1650), valamint a birodalom bíboros-protektorai újabb és újabb utasításokat kaptak aktivitásuk fokozására.²²

Másfelől tehát Jakusith György egri püspök római küldetése e diplomáciai akciók sorába illeszkedik. Elindulásának időpontjáig, 1644 novemberéig Habsburg részről vajmi csekély eredményt tudtak Rómában felmutatni. VIII. Orbán halála is jelentős időveszte-

¹⁸ 1644. ápr. 2. Fogalmazványa: ÖStA HHStA Staatenabt., Rom. Diplomatiche Korrespondenz, Fz. 57. Konv. Ferdinand III. an Harrach. fol. 7–10. Újabb részutasítások számára ezügyben 1644. jún. 3-ról és júl. 9-ről: ÖStA Allgemeines Verwaltungsarchiv [AVA], Gräflich Harrach'sches Familienarchiv, Kardinal Ernst Adalbert, Korrespondenz, Kart. 134. Konv. Ferdinand III. 1637–1644. fol. 174–175. és 184–185.

¹⁹ Harrach bíboros 1644. okt. 29-i jelentése (ÖStA HHStA Staatenabt., Rom. Dipl. Korr., Fz. 55. Konv. Harrach an Ferdinand III. 1644. fol. 48.) és Jakusith alább idézendő levelei.

²⁰ Federigo Savelli római császári követ 1645. febr. 11-i *dipsccija*. ÖStA HHStA Staatenabt., Rom. Dipl. Korr., Fz. 55. Konv. Savelli an Ferdinand III. 1645. fol. 13–14. 1645. jan. 15-én kelt császári ajánlása csupán *ad liminára* utazó főpapként aposztrofálja, minden külön megbízás nélkül. ÖStA HHStA Staatenabt., Rom. Hofkorr., Kart. 12., Konv. Ferdinand III. an Innozent X. 1645. fol. 4–6. A püspököt a források leginkább 1641–1664 között betöltött tisztségénél fogva említik. Azonosítása és rövid életrajza: Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi IV, ed. *Patritius Gauchat*. (HC IV) Monasterii, 1935. 213. o.

²¹ Savelli III. Ferdinándhoz, Róma, 1645. ápr. 25. ÖStA HHStA Staatenabt., Rom. Dipl. Korr., Fz. 55. Konv. Savelli an Ferdinand III. 1645. [ord. cron.]. Leslie III. Ferdinándhoz, Róma, 1645. ápr. 22. Uo., Konv. Leslie an Ferdinand III. 1645. fol. 1–2. Leslie rövid életrajza: *Henry Frederick Schwarz*: The Imperial Privy Council in the Seventeenth Century. Cambridge, 1943. 276–277. o.

²² III. Ferdinánd Giulio Savelli bíboroshoz, 1644. ápr. 30; és Federigo Savelli követhoz, 1644. nov. 12. ÖStA HHStA Ung. Akt., Allg. Akt., Fz. 175. fol. 52. és 103–104. Két újabb részletes instrukció: 1644. okt. 21-én Federigo Savelli követ, Harrach, valamint Németország újonnan kinevezett bíboros-protektora, Girolamo Colonna kardinális számára a franciák elleni fellépésre (Uo., Staatenabt. Rom. Fz. 57. Konv. Ferdinand III. an Harrach, fol. 19–26. [Az eredeti: ÖStA AVA Arch. Harrach, Kard. Ernst Adalbert, Korresp., Kart. 134. Konv. Ferdinand III. 1637–1644. fol. 133–136.]); majd 1644 dec. 16-án csak Federigo Savellinek, különösen a török veszélyt előtérbe helyezve. (ÖStA HHStA Staatenabt., Türkei I., Kart. 118. Konv. I. fol. 636–641.)

séget okozott.²³ A spanyol párt jelöltje, Giovanni Battista Pamphili bíboros 1644. szeptember 15-i megválasztása²⁴ ugyan újabb reményekre jogosított fel, a számos audienciának és írásbeli előterjesztésnek²⁵ mindazáltal csak annyi hatása volt, hogy X. Ince (1644–1655) a segély tárgyalására még a Barberinik alatt felállított – s csak ügygel-bajjal összehívható – bíborosi bizottság elé utalta az ügyet. E testület legfőljebb arra volt hajlandó, hogy a nápolyi királyság területén begyűjtendő egyházi tizedjövedelmekből az elmaradt rendszeres pénzjuttatások fejében²⁶ 40.000 scudi erejéig folyósítson segílyt a császár számára.²⁷

Az elhúzódo tárgyalások és a csekély eredmény magyarázza, hogy a bécsi, illetve az ekkorra már Linzbe menekülő udvarnál végül kedvező fogadtatásra találtak az időközben konkrétabban körvonalazódó hazai elképzelések, nevezetesen, hogy Rómát kizárólag a Magyarországnak, konkrétan a katolikus rendek csapatainak nyújtandó segítség keretében vonják be a török és az erdélyi fejedelem elleni küzdelmekbe, s így a Habsburg-igényeknek magyar oldalról adjanak nagyobb nyomatókat.

Jakusith római útjának előkészítése

I. Rákóczi György támadását követően a magyar rendi vezetés már 1644 elejétől páratlan aktivitást tanúsított. Esterházy Miklós nádor és Lippay György esztergomi érsek nemcsak a belső ellenállást szervezte egymással karöltve, hanem egyúttal a siker külpolitikai feltételeit is igyekezett biztosítani. Ők javasolták és készítették elő Csáky István tárnokmester lengyelországi követségét abból a célból, hogy a lengyel királyt III. Ferdinánddal szövetségben Erdély ellen fordítsák,²⁸ valamint Szelepcshényi György

²³ Már a pápa betegeskedése is megbíntotta a szentszéki döntéshoztalt. Harrach emiatt azt is képtelen volt elérni a bíboros-neposnál, hogy legalább az ügy megvitatására kijelölt kardinálisokat összehívják. Harrach Savellihez, Róma, 1644. júl. 21. Archivio di Stato Roma, Archivio Sforza-Cesarini, busta 230. [ord. cron.]

²⁴ Ennek körülményeiről lásd *Ludwig von Pastor: Geschichte der Päpste. XIV/1: Im Zeitalter des fürstlichen Absolutismus von der Wahl Innozenz X bis zum Tode Innozenz XII (1644–1700)*. Freiburg im Breisgau, 1929. 15–28. o.

²⁵ Harrach, Colonna és Savelli s. d. közös emlékirata X. Incéhez. ÖStA HHStA Staatenabt., Rom. Dipl. Korr., Fz. 55. Konv. Harrach an Ferdinand III. 1644. fol. 19–22. Savelli két másik memoráléja az új pápához: Uo., Konv. Savelli an Ferdinand III. 1644. fol. 1. és 3–4. Harrach egy emlékiratfoglalmazványa: Uo. AVA Arch. Harrach, Kard. Ernst Adalbert, Biographica (Sachtliche Reihe), Kart. 171. fol. 5–7 (Romreise 1643–1645).

²⁶ A Kúria 1619 augusztusától többé-kevésbé rendszeresen havi 10.000 guldent fizetett a Katolikus Ligának. *Albrecht: Zur Finanzierung*. 536–537. o.

²⁷ Minderre I. Harrach bíboros jelentéseit: 1644. jún. 4., júl. 23., szept. 17., szept. 24., okt. 1., okt. 15., okt. 22., okt. 29., nov. 5., nov. 12. (ÖStA HHStA Staatenabt., Rom. Dipl. Korr., Fz. 55. Konv. Harrach an Ferdinand III. 1644. fol. 13., 32., 38., 40., 42–43., 44., 46., 50., 52.); valamint Savelli 1644. nov. 19-i, 26-i, dec. 10-i és 17-i *dispacci*jait. (Uo. Konv. Savelli an Ferdinand III. 1644. fol. 131–132., 137–138., 141., 144–145.) A tizedek begyűjtését Altieri nápolyi nunciának elrendelő pápai bréve 1644. dec. 10-én kelt. Másolata: Uo., Rom, Varia, Kart. 8., s. f. Nem meglepő, hogy Camillo Melzi bécsi pápai nunciuss (1644–1652) azt az utasítást kapta, hogy tompítsa a nem túl kedvező döntés élet. Giangiacomo Panzirolí bíboros-államtitkár (1644–1651) Melzihez, Róma, 1644. nov. 26. Archivio Segreto Vaticano (ASV) Segreteria di Stato, Germania, vol. 29. fol. 3v–4r.

²⁸ Csáky eredetileg maga ajánlkozott Lippay közvetítésével lengyelországi katonatoborzásra. Vö. III. Ferdinánd levelét Lippayhoz, Bécs, 1644. febr. 8. PL AS Act. Rad., caps. V. No. 519. fol. 49. Csáky uralkodói megbízottként, talán formálisan is *legatus extraordinarius*ként utazott Lengyelországba. Erre utalnak instrukciójának kezdősorai: „dando ei facultatem et plenipotentiam... cum ad praesentem regni nostri Hungariae necessitatem expellendas principis Transilvaniae Gerogij Rakoczij invasiones inter reliqua

csanádi püspök budai küldetését, hogy a pasát az erdélyi fejedelem támogatásától eltántorítsák. Míg Csáky csupán pár száz lengyel lovas toborzását tudta elérni, Szelephényi jelentős sikert könyvelhetett el magának: a budai pasa – részben az ő hatására – kifejezetten ellenségesen viszonyult Rákóczi hadjáratához.²⁹

A magyar rendi ellenállás megszervezésének egyik legjelentősebb mozzanata a magyar tanácsnak – számos királyi tanácsosi címmel nem rendelkező mágnással kibővített – 1644. augusztus 10-i, Nagyszombatban megtartott ülése volt. Ennek összehívására Esterházy és Lippay 1644. július 29-i közös levelében tett javaslatot III. Ferdinándnak.³⁰ Noha a tanácskozáson elfogadott felterjesztés csupán a főurak által megajánlott katonaság létszámára vonatkozólag, diplomáciai téren pedig csak Lengyelország és Buda viszonylatában szolgál konkrétumokkal,³¹ ez alkalommal fogalmazódhatott meg újra és tényleges formában a Rómától való magyar segélykérés gondolata is. A fennmaradt források tükrében úgy tűnik, a kezdeményező ezúttal nem Esterházy nádor, hanem az esztergomi érsek volt.

Lippay augusztus 6-i levelében külön arra kérte III. Ferdinándot, hasson oda, hogy Jakusith György egri és Szelephényi György csanádi püspök feltétlenül jelenjen meg a Consilium Hungaricum augusztus 10-i ülésén. Jakusith úgymond a tárgyalandó egyházi és politikai kérdések fontossága miatt, Szelephényi pedig azért, hogy a tanácskozáson instrukciót kapjon római útjához, s azt az uralkodónak bemutathassa.³² Ekkor tehát még az a magyar egyház és a római Kúria vitás kérdéseinek rendezésére korábban megfogalmazódott elképzelés került újra napirendre, hogy a Konstantinápoly és Buda után megfelelő diplomáciai tapasztalatokkal rendelkező Szelephényi utazzon Rómába is.³³ Mégis

defensionis eiusdem regni nostri opportuna media certis etiam Polonicis auxiliis opus habeatur.” Megbízóiratait 1644. márc. 15-én állította ki a magyar kancellária. Ezek közül III. Ferdinánd segélykérő levele a lengyel királyhoz másolatban, a Csákynek adott részletes, 17. pontba foglalt uralkodói instrukció eredetiben megtalálható: Magyar Országos Levéltár (MOL) P 71 Csáky család lt. Fasc. 172. No. 9–10. A lengyel királyhoz intézett levél, az instrukció, valamint a megbízó levelek (*credentiales*) fogalmazványai: MOL Magyar Kancelláriai Levéltár (MKL) A 35 Conceptus expeditionum No. 81., 74., 80., 75/1644. (Az utolsó irat a krakkói palatinusnak szól.) A lengyel király kitérő válasza III. Ferdinándhoz: MOL P 71 Csáky cs. lt. Fasc. 172. No. 14. A nádor és primás folyamatosan figyelemmel követték Csáky küldetését. Ennek számos részletére töménytelen adat: MOL MKL A 98 Transylvanica Fasc. 14. *passim*, illetve Lippay–Csáky kapcsolattartására különösen n. 10., 12., 15., 37. *etc.* és PL AS Act. Rad., caps. X. 15. cs. 256–257. fol. (még közvetlenül az út előtti levelezésük: Uo. 13. cs. 38–40., 64–65., 163–164., 177–178. fol.; 16. cs. 115–117. fol.). E követségről újabban, Esterházy szerepét előtérbe helyezve: Hiller István: Csáky István lengyelországi követjárása. *Történelmi Szemle*, 31. (1989) 192–207. o.

²⁹ Esterházy (febr. 8.) és Lippay (febr. 2. és 10.) előterjesztése Szelephényi küldésére: MOL MKL A 98 Transylvanica Fasc. 14. No. 108–109. és 112. A szintén március 15-én, a birodalmi udvari kancellária (*Reichshofkanzlei*) által kiállított uralkodói instrukció egyik eredeti példánya: MOL MKL A 35 Conc. exp. No. 73/1644. A nádori utasítás ugyanott található, ennek egy ápr. 3-áról keltezett kiegészítése pedig: ÖStA HHStA Staatenabt., Türkei I., Kart. 118. Nachlass 1644. fol. 5–6. (*Considerationes circa resolutionem vezirii Budensis ad puncta legationis reverendissimi domini Geroij Szelephényi etc. ad eum nomine suae maiestatis habitae*) Szelephényi budai útjának számos egyéb részlete ugyancsak MOL MKL A 98 Transylvanica Fasc. 14. *passim*.

³⁰ MOL MKL A 98 Transylvanica Fasc. 14. No. 57.

³¹ MOL MKL A 98 Transylvanica Fasc. 14. No. 69a. fol. 13–16.

³² MOL MKL A 30 Litterae archiepiscoporum No. 174/1644.

³³ Szelephényit kizárólag az egyházpolitikai problémák elsimitására kívánták a megelőző években Rómába küldeni. L. levelét Lippayhoz: Konstantinápoly, 1643. máj. 5. MOL P 108 Esterházy cs. lt. Repositorium 71. 452. cs. No. 138. fol. 370–371.

úgy látszik, a primás már számolt azzal, hogy az időközben helyettes kancellárrá, majd Bosnyák István halála miatt veszprémi püspökké s udvari magyar kancellárrá promoteált Szelephényi helyett inkább Jakusithot küldjék.³⁴ Amint Lippay az uralkodónak kifejtette, Szelephényi kancellári munkakörével nemhogy egy huzamosabb távollétet igénylő római követség, de még egyházmegyéje vizitálása sem volt összeegyeztethető.³⁵

A küldetés teljesítésére ugyanakkor kiválóan alkalmasnak tűnt az egri püspök. Nem kizárólag amiatt, mert az erdélyi támadás nyomán amúgy is távol maradni kényszerült rezidenciájától. A feladat elvégzésére azért is Jakusith látszott a megfelelő személynek, mivel a püspöki kar tagjai közül ő volt az egyetlen, aki Szelephényin kívül már teljesített külpolitikai megbízatást. Diplomáciai tapasztalatait részint az 1638-i országgyűlésen a lengyel határ kiigazítására felállított bizottság elnökeként,³⁶ részint pedig III. Ferdinánd és az esztergomi érsek követeként II. Rákóczi György esküvőjén szerezte.³⁷ Felsőmagyarországi egyházmegyéje területén tartózkodva állandó figyelemmel követte az erdélyi fejleményeket, ezekről (1644 első hónapjai kivételével, amikor is a Rákóczi csapatai által ostromolt Szendrőbe szorult) rendszeresen tájékoztatta Bécsset és a primást.³⁸ További érv lehetett mellette, hogy 1639-ben már folytatott – igaz, nem túl sikeres – egyházpolitikai tárgyalásokat Rómában,³⁹ s hogy személyében közvetlenül a frontvonalról érkezett főpap informálhatta az Apostoli Széket a magyarországi helyzet súlyosságáról.

Arról, hogy a magyar tanács augusztus 10-i ülésén római vonatkozásban mi hangzhatott el, semmilyen közelebbi értesülésünk nincs. De enélkül is könnyen elősorolhatjuk a követküldés melletti érveket. A hosszú Barberini-pontifikátus végetértével jobb esélyek mutatkoztak a régóta húzódó egyházpolitikai problémák rendezésére, a különféle kúriai illetékek megfizetése alóli felmentés jogossága mellett a háborús körülmények között megfelelőbben lehetett érvelni, mint „békeidőben”.⁴⁰ Az elhúzódó hadjáratban kimerülő hazai erőforrások pedig külső támogatást igényeltek, s egyre világosabbá vált,

³⁴ Szelephényi 1644. aug. 5. előtt *substitutus cancellarius*, aug. 7-től veszprémi püspök és kancellár. MOL MKL A 35 Conc. exp. No. 144. és 199/1644.; MOL Magyar Kamara Archivuma (MKA) E 229 Collationes ecclesiasticae vol. 1. fol. 466–467.

³⁵ Lippay III. Ferdinándhoz, Nagyszombat, 1644. okt. 1. MOL MKL A 98 Transylvanica Fasc. 14. No. 80.

³⁶ Az uralkodó 1638. nov. 24-én szólította fel a szükséges előkészületek megtételére, hogy követutasítása kézzel vétele után azonnal útra kelhessen. MOL MKL A 35 Conc. exp. No. 281/1638.

³⁷ Királyi instrukciója és megbízólevele: MOL MKL A 35 Conc. exp. No. 1–2/1643. Titkos politikai megbízatása Vazul moldvai vajda machinációi ellen: Uo. No. 16/1643. Követségéről tett relációját véleményezés végett megküldik a primásnak és a nádornak: Uo. No. 84/1643.; MOL P 108 Esterházy cs. lt., Rep. 71. Fasc. 3. No. 133.

³⁸ Vö. MOL MKL A 35 Conc. exp. No. 406. és 408/1643.; Uo. A 98 Transylvanica Fasc. 14. No. 19., 96., 101., 105.; PL AS Act. Rad., caps. X. 13. cs. 30–32., 148–150., 416–419. fol.; 15. cs. 141–142. és 334–335. fol. Jakusith a lengyelországi követség ideje alatt Csáky és az udvar között is biztosította a kapcsolattartást. Erről III. Ferdinándhoz írt levele tanúskodik. Szád, 1644. jún. 2. MOL A 98 Transylvanica Fasc. 14. No. 25. Július elejétől már Bécsben találjuk, ahonnan szintén élénk figyelemmel kísérte a nemzetközi és hazai eseményeket. PL AS Act. Rad., caps. X. 16. cs. 18–19., 71–72., 99–100. fol.

³⁹ Elsősorban az őt a veszprémi püspökség élére emelő királyi kinevezéshez szükséges pápai megerősítése érdekében. Jakusith ezen római útjáról több figyelemre méltó részletet tartalmaz Levakovich Ráfael levele Vinkovich Benedek zágrábi püspökhöz, Róma, 1639. június 27. Arkiv za povjestnicu Jugoslavensku. Knjiga X (ed. Ivan Kukuljevič). Zagreb, 1869. 181–182. o., No. 23.

⁴⁰ Minderre lásd *Fraknoi: A magyar királyi kegyúri jog. 351–358 o., valamint Galla Ferenc: Simándi István választott erdélyi püspök pápai kinevezésének ügye.* In: Notter Antal Emlékkönyv. Dolgozatok az egyházi jogból és a vele kapcsolatos jogterületekről. (Szerk. Angyal Pál–Baranyay Jusztin–Móra Mihály.) Budapest, 1941. 561–587. o.

hogy Lengyelországtól aligha remélhető érdemi segítség. A birodalmi diplomácia részéről Rómában augusztusig még a minimális eredményt, a nápolyi tizedeket sem tudták felmutatni. A közvetlen magyar fellépés: az erdélyi és török veszély első kézből történő ismertetése viszont reményekkel kecsegtetett arra nézve, hogy ezúton talán sikerülhet a Szentszéktől számottevő katonai, illetve pénzbeli segílyt kieszközölni.

Jakusith útjának előkészítése és megszervezése majdnem három hónapot vett igénybe. Az esztergomi érsek október 19-i levelében javasolta III. Ferdinándnak, hogy a kancellári tiszte miatt akadályozott Szelephényi helyett az egyházmegyéjéből elüldözött s a feladatra leginkább alkalmas egri püspököt küldjék Rómába – mint írja – „nem csak azért, hogy a magyar királyságbeli püspökök [pápai] megerősítésének ügyében a Kúriánál mozgatott kérdéseket, törekvéseket és akadályokat végre-valahára elrendezze, hanem hogy, ha felségteknek jónak látszik, bizonyos más ügyekben is eljárjon, amelyekről bővebben a mondott püspök úr fog felségtek színe előtt kellő alázattal szólni”.⁴¹

A primás levelével Linzbe érkező Jakusith a terveket írásban is megfogalmazta III. Ferdinánd számára. Előterjesztésének töredékesen fennmaradt kivonata szerint az esztergomi érsek kérésére szándékozik Rómába utazni, de nem követi címmel, hanem magánemberként és „inkognitó”-ban, csupán *ad limina sanctorum Petri et Pauli apostolorum* látogatásra. Útja alkalmával a magyar püspökségek ügyét szeretné rendezni, s ehhez kéri az uralkodó támogatását: megbízólevelet (*credentiales*), valamint instrukciót. (Ezek tartalmára nézve rövid javaslatokat is tett.) Végül csupán egy mondatban említi, hogy az ország szorult helyzetéről is tájékoztatni kívánja a pápát.⁴²

Az udvari magyar kancellária 1644. október 29-én állította ki az egri püspök római küldetésével kapcsolatos iratokat. X. Incével az uralkodó azt tudatta, hogy Jakusith „a buzgóságtól indíttatva” utazik Rómába. Levelében arra kérte a pápát, hogy mindarról, amit a főpap az ő nevében a magyar egyházmegyékről előad, kedvező döntésre jusson.⁴³ Federigo Savelli római császári követ Jakusith tárgyalásainak támogatására kapott fel-szólítást, s azt is közölte vele, hogy a püspök instrukcióját később hozzá fogják eljuttatni.⁴⁴ A követutasítás megfogalmazásával Lippay primást bízták meg.⁴⁵

⁴¹ Lippay emellett levelében még röviden elősorolja, hogy a püspökségeket illetően milyen lépéseket tart szükségesnek. MOL MKL A 30 Litt. archiep. No. 169/1644. A magyar tanács augusztusi ülése és a primás tényleges lépést jelentő októberi levelének megírása között eltelt két hónap kétségkívül elgondolkodtató, mint ahogy az is, hogy a tanácsosok felterjesztésébe (31. jegyzet) végül mégsem került be a római út terve. Feltételezhető okként az utazás anyagi feltételeinek időigényes biztosítása vagy a Rómából érkező újabb hírek kivárása jelölhető meg. A tanács talán emiatt nem fordult közvetlenül az udvarhoz, hanem Lippayt bízta meg az utazás megszervezésével. Jakusith következő bekezdésben idézendő pongyola hivatkozása ellenére is az teljességgel kizárható, hogy csupán Lippay egyéni akciójáról lenne szó, mivel a pápa elé terjesztett követelések egyértelműen a magyar rendek nevében kerültek megfogalmazásra. Nem valószínű, hogy a primás ezt a saját szakállára ötlötte volna ki. Elképzelhető még, hogy augusztus után egy közelebből nem ismert gyűlésen a magyar tanács ismételten foglalkozott a kérdéssel.

⁴² Mégpedig a kivonat utolsó mondatában. Feltételezhető, hogy erről részletesebben is szólt, de a további oldalak hiányoznak. Megbízóiratainak tartalmára vonatkozó elképzelései egyébként röviden ugyanazt tartalmazták, mint végleges instrukciójának a pápai megerősítéseket taglaló, s tulajdonképpen Lippay tervezetén alapuló szövege. MOL MKL A 33 Propositiones et opiniones Fasc. s. d. fol. 232–233.

⁴³ MOL MKL A 35 Conc. exp. No. 310/1644.

⁴⁴ MOL MKL A 35 Conc. exp. No. 312/1644.

⁴⁵ MOL MKL A 35 Conc. exp. No. 309/1644.

Első látásra szembeötlik, hogy a királyi iratokban szó sincs a Jakusith útját leginkább aktuálisra tevő diplomáciai megbízatásról. Úgy látszik, az udvar meg akarta várni a még folyamatban lévő római tárgyalások kimenetelét, s csak ezek egyértelmű kudarca után, végső soron kívánta igénybe venni a magyar rendek segítségét. A rendi vezetés elképzeléseit ugyanakkor nem utasították el, az egri püspököt haladéktalanul útnak indították, ám azzal vártak, hogy útját politikai célokra is felhasználják. De hogy ezt a lehetőséget is szem előtt tartották, az is bizonyítja, hogy Savellinek az instrukció mellett egy Jakusith részére szóló újabb, vagyis küldetése célját módosító megbízólevél elküldését is kilátásba helyezték.⁴⁶

A kancellária kiadványai az utazás formai jellegét viszont már ekkor egyértelműen meghatározták. Ezekben nincs szó formális és ünnepélyes követségről, az egri püspöknek magánemberként, titokban, de mégis az uralkodó képviselőjeként, királyi utasítás alapján kellett folytatnia megbeszéléseit.

Az egri püspök, miután október 29-én még egy, a távolléte idejére magyarországi peireit felfüggesztő mandátumot is kieszközölt,⁴⁷ valamint Camillo Melzi bécsi pápai nunciussal – ajánlását kérve – közölte utazásának egyházpolitikai célját,⁴⁸ haladéktalanul útra kelt. Kiadásait a szeptember folyamán (többek között feltehetően e célból) ideiglenes adományba kapott sági prépostság és szalkai apátság bevételeiből fedezhette.⁴⁹ A nunciussal közvetítésével kereken ezer aranyat utaltak át számára Rómába.⁵⁰

A követutasítást III. Ferdinánd felszólításának eleget téve az esztergomi érsek hamarosan kidolgozta. Bár a terjedelmes irat „A Magyar Királyság püspökségeiről és azok megerősítéséről” („Quantum ad episcopatus regni Vngariae eorumque confirmationes”) címet viseli, mégis – rendkívül árulkodó módon – csupán az egyharmada foglalkozik egyházi problémákkal, tíz rövid pontba foglalva azokat, kétharmada a politikai tennivalókat taglalja.⁵¹ E végleges formába öntött elképzeléseknek a Rómából érkező kedvezőtlen hírek hatására a császári külpolitika irányítói immár haladéktalanul zöld utat adtak.

A magyar kancellária 1645. január 12-én bocsátotta ki az újabb megbízóleveleket. Bennük már mind a pápával, mind Savelli állandó követtel, mind pedig Jakusithcsal a kettős megbízatás tényét közölték. X. Incének ezúttal azt hozta tudomására III. Ferdinánd, hogy „orbovai Jakusith György választott egri püspököt római útja alkalmával fel-

⁴⁶ MOL MKL A 35 Conc. exp. No. 312/1644.

⁴⁷ III. Ferdinánd Esterházy Miklós nádorhoz, Homonnai Drugeth János országbíróhoz és Mikulich Tamás perszonálshoz, azok helyetteseihez, valamint a nemesi ítélőszékek ülnökeihez és jegyzőihez. Linz, 1644. okt. 29. MOL MKL A 35 Conc. exp. No. 307/1644.

⁴⁸ A nuncius először csak 1644. dec. 24-i jelentésében említette Jakusith útját (l. az 50. jegyzetet). A küldetést pedig következő év jan. 1-jén (BAV Barb. Lat., vol 7043. fol. 55v.) és jan. 7-én ajánlotta a pápai államtitkárság figyelmébe. (ASV Segr. Stato, Germania, vol. 140. fol. 67r.)

⁴⁹ Jakusith 1644. szept. 15-től „ad tempus donec ... et quousque is in suum Episcopatum Agriensem redire poterit” 1647. jún. 15-ig (királyi felszólítás lemondásra) volt sági prépost. Szalkai apát pedig (hasonló feltétellel, mint sági prépost) ugyancsak 1644. szept. 15-től nov. 28-ig (az apátságot ekkor a jezsuitáknak adják). MOL MKA E 229 Coll. eccl. vol. 1. fol. 476. és Uo. MKL A 35 Conc. exp. No. 160/1647., valamint No. 245., 339., 341/1644.

⁵⁰ A pénz utaltatását a primás öccse, a jezsuita Lippay János szervezte meg. Melzi Panzirolihoz, Linz, 1644. dec. 24. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 142. fol. 29r.

⁵¹ Egykorú másolata, ill. első tisztázata: PL Archivum Ecclesiasticum Vetus (AEV) No. 204. fol. 44–67. A megoszlás: fol. 44–51. (egyházi kérdések) és 52–57. (politika) Az első 5 pont s. k. fogalmazványa: Uo. No. 157.

hatalmaztuk arra, hogy úgy Magyarországunk püspökségeinek megerősítése ügyében, mint – a katolikus rend tagjainak nálunk tett instanciája nyomán – az ország jelenlegi szükségleteivel kapcsolatban bizonyos dolgokat szentségtek előtt képviseljen.”⁵² Jakusith most kifejezetten arra kapott megbízást, hogy kapcsolódjon be a pápai segélykérés érdekében folytatott diplomáciai tárgyalások menetébe. Figyelmét ugyanakkor nyomatékosan felhívták arra, hogy csak a császári követtel és Németország újonnan kinevezendő bíboros-protektorával kölcsönösen egyeztetve és együttműködve tevékenykedhet, s hogy köteles a fejleményekről rendszeres jelentésekben beszámolni.⁵³ Savellinek viszont meghagyták, hogy az eddig tett lépésekről részletesen informálja az egri püspököt, hogy az általa előadandó érvek a korábbiakkal összhangban legyenek.⁵⁴

A Jakusithnak küldött követutasítás gyakorlatilag megegyezik a Lippay által megfogalmazott változattal. A kancellárián csupán az egyházjogi kérdéseket taglaló pontokat rövidítették le, vonták össze némileg, s megváltoztatták sorrendjüket, valamint néhány, protokolláris formaságokban eligazító fejezetet iktattak a végére. Lippay terjedelmes diskurzusát Magyarország politikai helyzetéről és ebből fakadó szükségleteiről szó szerint bemásolták az ugyancsak 1645. január 12-én véglegesített instrukcióba.⁵⁵

Jakusith diplomáciai tárgyalásai Rómában

Az egri püspök ekkor már szűk egy hónapja az Örök Városban tartózkodott. Szálláshelyéről a fennmaradt iratok nem tesznek említést. Elképzelhető, hogy 1639-hez hasonlóan a jezsuiták Sant’ Andrea noviciátusában szállt meg, vagy – miként az később is előfordult – a római magyar püspökkari ágens fogadta be a házába.⁵⁶ Federigo Savelli 1644. december 17-én jelentette az udvarnak Jakusith néhány nappal korábbi megérkezését. A főpap, átadva III. Ferdinánd október 29-i levelét, arról tájékoztatta a követet, hogy nemcsak a magyar püspökségekről, hanem „más ügyekben” is tárgyalásokat fog folytatni. Savelli azonban Jakusithnak az úti célját kifejtő szóbeli közlései ellenére egyelőre az uralkodói levélben foglaltakhoz tartotta magát, s a püspök instrukciója, valamint újabb meghatalmazása kézhez vételiéig várakozó álláspontra helyezkedett a küldetést illetően.⁵⁷

Az egri püspök Rómában töltött első két hónapjáról szintén hallgatnak a források. Első pápai audienciájára csak február derekán került sor. Nehezen hihető ugyanakkor, hogy teljes passzivitással várta volna követutasítása megérkezését. Egyelőre csupán feltételezhetjük, hogy azoknak a magyarországi híreknek a forrása, amelyek a pápai diplomácia 1645. január eleji hirtelen megélénkülését vonták maguk után, a bécsi nuncius⁵⁸ és a római császári

⁵² MOL MKL A 35 Conc. exp. No. 5/1645.

⁵³ MOL MKL A 35 Conc. exp. No. 6/1645.

⁵⁴ MOL MKL A 35 Conc. exp. No. 7/1645.

⁵⁵ MOL MKL A 35 Conc. exp. No. 1/1644. (!)

⁵⁶ *Galla Ferenc*: Harminckilenc kiadatlan Pázmány-levél. Vác, 1936. 76–77. o., No. 105. (Olaszországi Magyar Oklevéltár.) Pálffy Tamás Lippay Györgyhöz, Róma, 1654. nov. 7. PL AS Act. Rad., caps. X. 23. cs. 41. fol.

⁵⁷ ÖStA HHStA Staatenabt., Rom. Dipl. Korr., Fz. 55. Konv. Savelli an Ferdinand III. 1644. fol. 144.

⁵⁸ Melzi természetesen folyamatosan informálta az államtitkárságot a hadi helyzetről. A török veszélyről különösen dec. 17-i jelentése ad részletes képet. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 142. fol. 25r–26v. Az államtitkárság maga is

követ mellett⁵⁹ – aki Jakusith pápai fogadásáig is szünet nélkül igyekezett melegen tartani a segélykérés ügyét⁶⁰ – a harcok közeléből Rómába érkezett magyar püspök volt.

Az előzményekhez tartozik, hogy a Münsterben megindult békétárgyalásokra koncentráló pápai államtitkárság a császári diplomácia folyamatos sürgetése ellenére 1644 őszén még mindig csak óvatos, puhatolódzó lépéseket tett Varsóban és Párizsban a francia–erdélyi szövetség kiderítésére. A varsói nuncius egyedül arról tudott beszámolni, hogy az ottani követ a Csáky által toborzott lengyelek visszahívását követeli, a föderáció megkötéséről, működéséről nem voltak információi.⁶¹ Míg a franciák 1644 elején egyértelműen cáfolták a Rákóczi-val kötött szövetség tényét, a párizsi nunciatura ezúttal azt jelenthette, hogy a tagadás most már kevésbé volt határozott. Párizsban főleg azt hangsúlyozták, hogy Erdély bevonására a szintén protestáns Dánia Habsburgok oldalán történő hadba lépése után, csupán svéd és holland részről került sor. Azokat az állításokat mindenesetre továbbra is visszautasították, hogy pénzsegélyt küldtek volna Rákóczinak, illetve hogy diplomáciájuk Konstantinápolyban támadásra ösztönözte volna a törököket, sőt kilátásba helyezték, hogy ennek megakadályozására a maguk részéről „mindent el fognak követni”.⁶²

A részleges francia beismerés nyomán, valamint a Magyarországról – részben talán Jakusith közvetítésével – Rómába érkezett újabb hírek hatására és azokra hivatkozva 1645. január 11-én X. Ince már határozott hangú brévékben szólította fel a francia királyt és az anyakirálynét, valamint Condét és Mazarint, hogy kíséreljék meg rávenni az erdélyi fejedelmet: mondjon le a török és tatár segédcsapatok igénybevételéről.⁶³ Bagno párizsi nunciust annak közlésére hatalmazták fel, hogy jöllehet mindeddig a Szentszék elutasította a három-ezer gyalogos küldésére irányuló császári igényt, ezt a kérést a katolikusokat fenyegető, im-

állandóan figyelemmel kísérte az eseményeket, különös tekintettel az oszmán és a vallásügyi vonatkozásokra. Panziroli jegyzékei Melzihez, 1644. dec. 10. és 1645. jan. 21. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 31. fol. 4r. és 7v.

⁵⁹ Az év végén kifejtett aktivitásáról dec. 24-i és 31-i jelentései tudósítanak. ÖStA HHStA Staatenabt., Rom. Dipl. Korr., Fz. 55. Konv. Savelli an Ferdinand III. 144. fol. 152–153. és fol. 160–161. A pápai diplomácia megélénkülésében kiemelkedően fontos szerepet játszottak a már (fentebb a 22. jegyzetben) említett 1644. dec. 16-i instrukcióban foglalt isztambuli és magyarországi hírek. Ezeket Savellinek a bíborosi kollégium összes tagjával (különösen a császárpárti kardinálisokkal) közölnie kellett, amit 1645. jan. 1-jén meg is tett. X. Ince azonban – betegsége miatt – csak később tudta fogadni őt. (A követ 1645. jan. 1-ji jelentése. Uo. Staatenabt., Rom. Dipl. Korr., Fz. 55. Konv. Savelli an Ferdinand III. 1645. fol. 1–2.) Elsősorban ezzel magyarázható, hogy míg az államtitkárság már jan. 2-án utasította a párizsi nunciaturát a franciák minden eddiginél komolyabb figyelmeztetésére, a pápai brévéket csak kilenc nappal később fogalmazták meg (l. alább 63. j.).

⁶⁰ 1645. jan. 21-i és febr. 11-i jelentései. ÖStA HHStA Staatenabt., Rom. Dipl. Korr., Fz. 55. Konv. Savelli an Ferdinand III. 1645. fol. 3–4. és 17–22.

⁶¹ Estratto d'una lettera di Varschau delli 19 Novembre 1644. ASV Miscellanea [Armadi I–XV], Armadio I. vol. 11. fol. 355r.

⁶² Panziroli államtitkár 1644. okt. 24-én utasította Bagno nunciust arra, hogy a francia–erdélyi szövetségről információkat szerezzen. Ezt Bagno nov. 15-i részletes jelentése említi. Az államtitkárság nov. 28-i jegyzékében foglalkozott ismét behatóan a kérdéssel, amelyre Bagno dec. 24-én küldött terjedelmes választ. ASV Segr. Stato, Francia, vol. 92. fol. 28–30v.; vol. 309. fol. 8v–9r.; vol. 92. fol. 58–59v. A X. Ince által újjászervezett államtitkárság szervezetére és szerepére: *Ludwig Hammelmayer: Grundlinien der entwicklung des päpstliche Staatssekretariats von Paul V. – bis Innozenz X. (1605 bis 1655). Römische Quartalschrift*, 55. (1960) 171–177. o.

⁶³ Fogalmazványuk: ASV Armarium XLV, vol. 29. fol. 12r., 10r., 11r. Másolatuk (*registrum*): Uo. Epistulae ad Principes, vol. 54. No. 34. 36–39.

már nyilvánvaló török veszély esetében aligha tagadhatják meg tovább, tekintve hogy a korábbi pápák is mindig támogatták az oszmánok elleni küzdelmet.⁶⁴

A határozott fellépés nem tudta elérni a kívánt hatást, sőt a francia válasz jelentősen csökkentette a Szentszék diplomáciai mozgásterét. Bagno, miközben tolmácsolta X. Ince afőlött érzett megbotránkozását, hogy „egy a francia koronával szövetséges, illetve baráti fejedelem török fegyvereket hív és fordít a keresztények ellen”, azt a választ könyvelhette el Párizs részéről, hogy ezt aligha tartják valószínűnek, ha azonban a hír mégis igaz lenne, úgymond tenni fognak ellene, noha véleményük szerint az erdélyi fejedelem sem „megveszekedettebb” protestáns, mint a császári szövetségben harcoló szász és brandenburgi választó. Legfőképp pedig arra hívták fel nyomtatékosan a nuncius figyelmét, hogy amennyiben X. Ince – akár csak a török ellen is – megadja a kért háromezer főnyi gyalogost a Habsburgoknak, azt úgy fogják tekinteni, hogy a Szentszék feladta semlegességét, s nyíltan csatlakozott az ellenséghez.⁶⁵ A francia ultimátum híre Jakusith első audienciájának másnapján, 1645. február 16-án érkezett meg Rómába.⁶⁶

Az első pápai audiencia: 1645. február 15.

Az egri püspöknek e kedvezőtlen nagypolitikai tendenciák ellenében kellett volna eredményt elérnie. Céljai megvalósítására először február 15-i pápai kihallgatásán nyílt lehetősége, amelyet a császári követ szervezett meg számára. Federigo Savelli február 11-i jelentésében arról számolt be III. Ferdinándnak, hogy az időközben megérkezett január 12-i instrukciót és az új megbízólevelet aznap átadta a nála ismételtlen jelentkező Jakusithnak, s az audiencia időpontját már korábban egyeztette a pápai főkamarással (maestro di camera). Mivel a püspök kérte tőle, hogy az eddig tett lépésekről rendelkezésre álló iratokba betekinthessen, ezt – rendezésük után – a korábbi utasításokkal összhangban biztosítani fogja számára, hogy a küldetése mindkét tárgyában készítendő emlékiratait és beszédeit ezekkel összhangban fogalmazhassa meg.⁶⁷ Úgy látszik azonban, hogy Lippay primásnak a követutasításba illesztett diskurzusa tökéletesen megfelelőnek bizonyult, mert Jakusith a *stylus curiae* formai követelményei szerint átmásolva, szó szerint ezt terjesztette a pápa elé.⁶⁸

A több mint egy órán keresztül tartó audiencián elhangzottak Jakusith három nappal később papírra vetett összefoglalója és a pápának benyújtott emlékirat tartalma alapján idézhetők fel.

⁶⁴ Panziroli Bagnohoz, Róma, 1645. jan. 2. ASV Segr. Stato, Francia, vol. 309. fol. 13v–14v.

⁶⁵ Bagno Panzirolihoz, Párizs, 1645. jan. 27. ASV Segr. Stato, Francia, vol. 92. fol. 87r–88v.

⁶⁶ Ahol a Habsburgok diplomáciai erőfeszítéseinek ellensúlyozására Velencéből odarendelt Gremoville francia követ is fokozott aktivitást tanúsított. Savelli III. Ferdinándhoz, Róma, 1645. febr. 17. ÖStA HHStA Staatenabt., Rom. Dipl. Korr., Fz. 55. Konv. Savelli an Ferdinand III. 1645. fol. 25–26. A Gremoville küldetésével bőségesen foglalkozó Vittorio Tornetta egy szót sem ejt a segélykérés problémájáról: *La politica del Mazzarino verso il Papato (1644–46)*. Archivio Storico Italiano, 99. (1941) 86–116. o. és 100. (1942) 95–134.

⁶⁷ Az eredeti jelentés: Österreichische Nationalbibliothek, Handschriftensammlung, Autographen, ms. 23/96-2.

⁶⁸ Vagyis megszólítással (*Beatissime Pater*) és külcímzéssel (*Sanctissimo domino nostro. Pro regno Hungariae*) látta el. A memoriálé Jakusith követségének és főként az 1644–1645-ös évek más magyar vonatkozású irataival együtt megtalálható: ASV Misc., Arm. I. vol. 11. fol. 359r–362v.

Az egri püspök Lippay fejtegetéseit a célnak megfelelőnek, de túlságosan hosszúnak találta, s attól való félelmében, hogy X. Incéhez csupán a követelésekre koncentráló ki-vonat fog eljutni, a memoriálé átnyújtása előtt szóban is ismertette annak tartalmát.⁶⁹ Milyen érvek hangozhattak el a pápa meggyőzésére? Előjáróban egy felfokozott hang-vételül eszmefuttatás arról, hogy mit tett és mit tesz „az egykor virágzó, ám jelenleg el-győtt” magyar nemzet a kereszténység védelmezőjeként a török ellen, hogy nincs olyan nap, sőt olyan óra, amikor a török ne ontana ki magyar vért. Másodsorban azon bi-zonyítékok elősorolása következett, hogy az erdélyi támadás és a török háborús készülődés mögött a katolikus Franciaország áll. Lippay diskurzusa egyenesen azt állítja, hogy a franciák 80.000 tallért fizettek a nagyvezírnek, abból a célból, hogy Rákóczinak enge-délyt és segédcsapatokat adjon a támadáshoz, a nagyvezír halála után pedig ők szerezték meg a folytatáshoz szükséges felhatalmazást. A fenyegető török hadikészülődést részben az Esterházy nádortól kapott információk alapján ecseteli. Legújabb fejleményként azo-kat az 1644. november 10-én a konstantinápolyi császári rezidens titkára által személye-sen, titokban hozott információkat tudatja, amelyek az erdélyi fejedelem királyi Magyar-országból elfoglalt területek hódoltatására tett ígéreteinek és kötelezettségeinek részleteit tartalmazzák.

Szintén a küszöbönálló általános török támadás veszélyét volt hivatott érzékeltetni az ezt követő fejezet, amely a megélénkülő oszmán portyázásokat: a Csákyak, Batthyány Ádám és a Zrínyiek birtokainak feldúlását, a nyitravidéki betörést, valamint Szécsény, Balassagyarmat és Drégely felégetését mondja el. Mindezekből Jakusith azt a követke-zetést vonhatta le a pápa előtt, hogy ha a francia korona machinációi Magyarországot török kézre juttatják, a legyengült és szétforgácsolt birodalom nem tudja megállítani az oszmánok terjeszkedését, így az út szabaddá válik nyugatra, s ezáltal Itáliát a szárazföld felől is támadás érheti.

Arra az eshetőségre, ha a török föcsapás – amelynek megindulása a perzsákkal kötött béke nyomán nem lehet kétséges – a Mediterraneum ellen irányulna, a memoriálé a má-sik s nem csupán elméleti kockázatot: a protestáns Rákóczi és nyugati szövetségesei vár-ható győzelmét és az ennek bekövetkeztével a katolicizmust érő hátrányokat hangsú-lyozza. Arra hívja fel a pápa figyelmét, hogy egy protestáns uralkodó uralma – Anglia, Svédország, Dánia, Hollandia és Szászország mintájára – a katolikus vallás megszűnését eredményezné Magyarországon. Különösen azért, mivel Rákóczi nemcsak hogy refor-mátus, hanem már számos tanújelét adta a katolikusokkal szembeni ellenséges érzületé-nek: többek között a korábbi kassai vérengzéssel, újabban pedig a leleszi konvent elül-dözésével. Sőt kiáltványában támadását is a királyságbeli protestánsok megsegítésével indokolta, amikor pedig a nagyszombati tárgyalásokon már minden politikai kérdésben megegyezés született, a harcok vallási kérdések miatt folytatódnak.

Jakusith mindezen érvek alapján a magyar rendek nevében („nomine afflictissimi regni Hungariae statuumque eius et ordinum”) négy teljesítendő kérést terjesztett a X. Ince elé.

Először: az egész keresztény világra kiterjedő legfőbb pásztori felelősségétől vezé-reltetve a pápa gondoskodjék a szükséges teendőkről, ha a török teljes erejével a keresz-

⁶⁹ Jakusith február 18-i s. k. levele III. Ferdinándhoz. ÖStA HHStA Staatenabt., Rom. Dipl. Korr., Fz. 55. Konv. Georg Jakusith an Ferdinand III. 1645. fol. 1r–3v.

ténységre tör, irányuljon a támadás akár Magyarország, akár Málta, vagy mindkettő ellen. Nehogy az országot vagy más területeket az európai nemzetek egymás elleni háborúja miatt vagy a váratlanság okán az oszmánok teljesen uralmuk alá vethessék.

Másodszor: figyelmeztesse a francia koronát, különösen pedig az Anyaszentegyház bíborosát, Mazarint, hogy bontsa fel az Erdéllyel kötött szövetségét, s ne támogassa a katolikus vallás ellen törő fejedelmet. Kiváltképp pedig a török izgatásával hagyjon fel, mert ez Magyarország bukásához vezethet.

Harmadszor: minden igyekezetével azon legyen, hogy elsősorban a császár és Franciaország között végre megszülessen az általános béke, hogy a keresztény ügy javára mindnyájuk ősi és közös ellenségét, a törököt egyesült erővel végre-valahára legyőzhessék és Magyarországról kiűzhessék.

A negyedik, konkrét hadászati követeléseket tartalmazó pont szó szerint a következő volt: „Végezetül, míg mindezek megvalósulnak, öszentsége azon boldog emlékezetű elődei példájára, akik Magyarországot mindig nagy igyekezettel megmenteni akarták, nem kímélve Itália népét és nemességét óriási pénzüsszegeket költöttek megvédésére, legalább háromezer lovas és háromezer gyalogos toborzására elegendő háromszázezer aranyat, s ha a török támadás bekövetkezik, annak idejére szükség szerint kisebb-nagyobb összegeket pásztori gondoskodásától és ezen apostoli királyság iránti atyai érületétől vezéreltetve méltóztassék segítségül küldeni Magyarországnak és öfelségének, legkegyelmesebb urunknak és királyunknak. Ezekkel egyesítve ő császári felségének azokat az alakulatait, amelyeket e kedvezőtlen helyzetében az ellenség sokaságától szorongattatva küldeni tud, valamint saját erőinket, bízunk abban, hogy Isten segítségével a török segédcsapatokkal megerősített ellenségnek is ellen tudunk állni. S ha pedig Isten a török háborút elfordítja fejünk fölül, nem lesz szükség két évnél több időre, hogy Isten áldásával a legkedvezőbb békét köthessük meg, mégpedig az ellenség erejét megtörve és a török terjeszkedését visszaszorítva olyan feltételekkel, amelyek alapján méltán remélhető, hogy rövid időn belül az egész ország a katolikus egyház kebelére és az öszentsége iránti engedelmességre vissza fog térni. Nem kételkedünk, hogy ezáltal országunk az eretnkség okozta átkos zavargásoktól a jövőben teljesen mentes lesz.”

A (katolikus) magyar rendek nevében előterjesztett követelésekre X. Ince – Jakusith elmondása szerint – kitérő válaszokat adott. Az első és a harmadik, a török elleni összefogás és az európai „univerzális békesség” megteremtését tárgyaló pontokra „mély hallgatás és sóhaj” volt a válasz. A második, a franciák ellen irányuló kérésre, jóllehet – mint láthattuk – Róma már tisztában volt a valós helyzettel, s diplomáciai lépéseket is tett a francia–erdélyi, illetve francia–török kapcsolatok lazítására, a pápa azt válaszolta, hogy a franciák eskü alatt állították, hogy sem Erdéllyel, sem a törökkel nem léptek konföderációra, sőt egy török támadás esetére segítséget is ígértek. (E fogadkozások egyébként egyes római vélemények szerint kifejezetten a Magyarországnak nyújtandó segítség megakadályozására irányultak.)⁷⁰ X. Ince a negyedik, a császári diplomácia korábbi igényeit túllícitáló kérés, vagyis a török elleni védekezés, illetve a fegyveres rekatolizáció megvalósítása céljából hatezer katona toborzására kért 300.000 arany kapcsán ugyan a

⁷⁰ L. a kapucinus Valeriano Magno Harrach bíboroshoz írt levelét. Róma, 1645. febr. 25. ÖStA AVA Arch. Harrach, Kard. Ernst Adalbert, Korresp., Kart. 45. fol. 130–131.

pápai kincstár kimerült voltát kezdte emlegetni, ám egyelőre mégsem zárkózott el teljesen az ország megsegítésének gondolatától.

Az egri püspök viszontválaszában kifejtette, hogy az a két fő nehézség, amely – alapos politikai tájékozottságra valló – meglátása szerint a Szentszéket a segélynyújtásban meggátolhatja, könnyen kikerülhető. Konkrétan a franciákkal való szembekerülés veszélyét, illetve a pápai költségvetés zilált állapotát hozta elő. Az elsővel kapcsolatban elismerte, hogy a pápa, mint *pater universalis* valóban nem lehet részrehajló a katolikus államok konfliktusaiban, ugyanakkor arra hívta fel X. Ince figyelmét, hogy magyar vonatkozásban kizárólag az „eretnekek” és a török elleni harcról van szó. S mivel pedig Franciaország eskü alatt állította, hogy sem Erdéllyel, sem az Oszmán Birodalommal nem kötött szövetséget, nem tekintheti ellene irányuló lépésnek, ha Róma segítséget nyújt az erdélyi–török csapatokkal szemben folytatott küzdelemhez. A pápaság közbeavatkozásának jogi megalapozására II. Szilveszter (999–1003) – Melchior Inchoffer jezsuita által nem sokkal korábban publikált, de (mint azóta kiderült) hamisított – bulláját hozta fel, amely a Szentszéket a Szent István által neki felajánlott ország iránt különös felelősségvállalásra kötelezi.

X. Incének a pápai kincstár feltöltésének lehetőségeit firtató kérdésére Jakusith három pontban fejtette ki javaslatait. Először is – meglepő jártasságot árulva el bizonyos típusú kúriai karrierek mögöttes tényezőiről –, azt ajánlotta a pápának, hogy az apostoli kamara tisztviselői közül kooptáljon valakit a bíborosi kollégium tagjai közé. Ezáltal az egyház fejedelmei körébe avanszált újszülött kardinális korábban pénzért vásárolt kúriai állásai felszabadulnának, az újbóli áruba bocsátásukból befolyó mintegy 80.000 arany pedig első részletként akár már másnap útnak indítható lenne Magyarországra.⁷¹ (A Pamphili-pápának nem volt szüksége e téren a magyar főpap találékonyására. Már korábban tervezte egy chierico di Camera előléptetését. Erre március 4-én Benedetto Odeschalchi személyében került sor, aki bő harminc évvel később XI. Ince [1676–1689] néven lépett a pápai trónra, és hasonló nevű elődjétől a török kérdésben gyökeresen eltérő magatartást tanúsított Magyarország irányában.⁷²) Jakusith másik két ötlete a közvélekedés szerint az előző pápa, VIII. Orbán rokonaihoz vándorolt hatalmas összegek hasznosítására, valamint az itáliai fejedelmek Szentszék irányítása alatti összefogására irányult. Ez utóbbit egy általános török támadás esetére a pápa kilátásba is helyezte.

Az egyházfőnek a magyar javaslatokra adott kitérő válaszait nemcsak a francia nyomásgyakorlás és a római államháztartás valóban aggasztó, de korántsem végzetes állapota magyarázza.⁷³ Már a decemberben megfogalmazott Lippay-féle hazai propozícióban is felmerült annak lehetősége, hogy az oszmán fő csapás iránya a Mediterraneum

⁷¹ A kúriai bíborosi promócióknak ezt a kora újkori háttérmechanizmusát ismerteti: *Christoph Weber: Senatus Divinus. Verborgene Strukturen im Kardinalskollegium der frühen Neuzeit (1500–1800)*. Frankfurt am Main, 1996. 182–239. o. (Beiträge zur Kirchen- und Kulturgeschichte 2.) Ilyen esetekben nem egyházi javadalomról, hanem hivatali tisztségekről volt szó, amelyek árusítása régóta bevett gyakorlatnak és a Szentszék fontos jövedelemforrásának számított, s nem tekinthető simóniának.

⁷² Vö. HC IV. 28. o.; *Weber: Senatus Divinus*. 196–199. o.

⁷³ Az egyházi állam kora újkori kiadásainak és bevételeinek rövid áttekintése: *Clemens Bauer: Die Epochen der Papstfinanz. Ein Versuch. Historische Zeitschrift*, 138. (1928) 492–497. o. A VIII. Orbán halála utáni helyzetre *Joseph Gisar: Päpstliche Finanzen, Nepotismus und Kirchenrecht unter Urban VIII.* In: *Xenia Piana*. Roma, 1943. 205–366. o., különösen 305–310. o. (*Miscellanea Historiae Pontificiae* 7.)

lesz. Rómában a legvadabb hírek keringtek az esedékes invázió célját illetően. Málta mellett elsősorban a dél-itáliai spanyol területeket emlegették.⁷⁴ A pápai államtitkárság pedig teljesen biztos volt abban, hogy a legnagyobb veszély Velence égei-tengeri érdekeltségeit fenyegeti. Ez utóbbi gyanút rövidesen igazolta a Kréta birtoklásáért folytatott úgynevezett kandiai háború áprilisi kitörése, amely csak 1669-ben ért véget a sziget elvesztésével. Róma felszabadítható pénzügyi és katonai kapacitását az ezért szintén folyamatosan lobbizó s a franciák támogatását is élvező *Signoria* kapta meg: a Szentszék már februárban döntött arról, hogy a velencei hadseregnek négyezer gyalogost küld erősítésül.⁷⁵

A második pápai audiencia: 1645. február 24.

Bár a császári diplomácia igyekezett új érvet kovácsolni a Velence számára kedvező pápai döntést követően, mondván, a méltányosság azt diktálja, hogy a Habsburgok érdekeit is ugyanúgy vegyék figyelembe,⁷⁶ az egri püspök további diplomáciai tevékenységének már nem a török, hanem elsősorban a protestáns Erdély elleni segélykérésre kellett koncentrálnia. Ez pedig jócskán lecsökkentette esélyeit, nem mintha a fegyveres rekatolizáció gondolata idegen lett volna Rómától, hanem mert így a Habsburgoknak nyújtandó támogatás esetén a Szentszék ellen kilátásba helyezett francia válaszlépések ellenében már aligha lehetett alkalmas érvet találni. Mint láthattuk, francia részről külön felhívták arra a párizsi nuncius figyelmét, hogy a Habsburgok is számos protestáns szövetséggel rendelkeznek. Ennek ellenére az újabb kihallgatáson történekről kiszivárgott hírek szerint Jakusith ismételten megpróbált érvelni amellett, hogy a magyar rendek kérésének a Szentszék a francia korona érdekeinek sérelme nélkül eleget tehet. A híradások abban ugyan tévednek, hogy az egri püspök mindezt ismét kizárólag a török veszélyre hivatkozva proponálta volna, a téren viszont helytállóak, hogy Jakusithnak ezúttal sikerült a pápát alaposan felbőszítenie.⁷⁷

Mi is történt valójában 1645. február 24-én? A kedvezőtlen fejleményekről Jakusith március 4-i rövid beszámolója és a kihallgatáson előadottakról utólag, a pápa részére megfogalmazott emlékeztetője tájékoztat, amelyet a laibachi püspök közvetítésével jutott el az államtitkárságra.⁷⁸

⁷⁴ Vö. Jakusith 1645. febr. 18-i (a 69. jegyzetben idézett) levelének első utóiratát.

⁷⁵ Panziroli bíboros-államtitkár 1645. febr. 25-i jegyzéke Melzi bécsi nunciushoz (ASV Segr. Stato, Germania, vol. 31. fol. 11r.), valamint Valeriano Magno febr. 25-i levele Harrach bíboroshoz (70. jegyzet). A kandiai háborúra: *Ekkehard Eickhoff*: Venedig, Wien und die Osmanen. Umbruch in Südosteuropa 1645–1700. München, 1970. *Eickhoff* (32–34. o.) csak röviden tér ki a háború kezdetének római visszhangjára, és nem említi a Szentszék Velencének nyújtott támogatását.

⁷⁶ Savelli III. Ferdinándhoz, Róma, 1645. febr. 25. ÖStA HHStA Staatenabt., Rom. Dipl. Korr., Fz. 55. Konv. Savelli an Ferdinand III. 1645. fol. 31–32.

⁷⁷ Valeriano Magno Harrach bíboroshoz, Róma, 1645. febr. 25. (70. jegyzet). Harrach római ágense, Giovanni Barsotti, számos fennmaradt levelében – a kapucinus hivatkozása ellenére – nem tesz említést e február végi audienciáról. ÖStA AVA Arch. Harrach, Kard. Ernst Adalbert, Korresp., Kart. 136. [ord. cron.]

⁷⁸ Jakusith III. Ferdinándhoz írt s. k. levelének lelőhelye: MOL MKL A 29 Litterae Roma exaratae No. 22/1645. A memoriálé másolata uo., eredetije (*Sanctissimo domino nostro. Supplicat Georgius Iakusith electus episcopus Agriensis pro regno Hungariae*): ASV Misc., Arm. I. vol. 11. fol. 312^{rv} és 317^{rv}. A második pápai kihallgatás időpontjának megállapítása konjekturális. Jakusith, bevezető mondata tanúsága szerint az audiencia másnapján fogalmazta meg az emlékeztetőt, amely febr. 26-án került átadásra, amint azt a külzetére vezetett

Az egri püspök a második audiencián az otthonról kapott hírek alapján leginkább azt helyezte érvelése középpontjába, hogy a Rákóczi képviselőivel folytatott nagyszombati alkudozásokon III. Ferdinánd két lényeges vallásügyi kérdésben is engedni kényszerül. Az egyik engedmény az, hogy az erdélyi támadás idején mindkét részről elfoglalt templomokat visszaszolgáltassák. Ez katolikus részről majdnem kilencven templom elvesztését jelentené. A másik feltétel legalább ennyire súlyos: ezentúl ha a katolikusok bármely városban vagy faluban vissza is szereznek egy templomot a protestánsoktól, prédikátorukat nem üzhetik el, ami a parasztság szabad vallásgyakorlatának biztosításával lenne egyenértékű. Emellett félő, hogy a felső-magyarországi vármegyék Erdély fennhatósága alá kerülnek.⁷⁹

A magyar főpap ugyanakkor kiemelte, hogy mindebben még nem született végleges döntés, de segítség híján meg kell hátrálniuk. Arra szólította fel tehát a pápát, hogy adjon gyors és határozott feleletet: küld-e támogatást Magyarország részére, avagy nem. Ha igen, tekintettel az égető szükségre, tegye ezt meg minél előbb. Ha nem, azt is azonnal közölje, nehogy a hiábavaló várakozás miatt a békét később csak még előnytlenebb feltételekkel köthessék meg. Tagadó válasz esetén azonban a magyarországi katolicizmust ért óriási veszteségeket Róma se III. Ferdinándnak, se a magyar rendeknek ne rója majd fel – fejezte be a pápa előtt eszmefuttatását Jakusith.

Saját elmondása szerint a püspök igyekezett érveit diplomáciai megbízatásához illően „alázatosan, szerényen és óvatosan” előadni, a felelősséget a Szentszékre áthárító mondatai – az audiencia egyetlen kézzelfogható eredményeként – mégis meglehetősen indulatba hozták a lehetőségei korlátaival tisztában lévő X. Incét. A magyar főpap ezután már egyáltalán nem látott reményt arra, hogy küldetése sikerrel járhat. Mint írja, az új pápa pontifikátusának – közelebbről nem részletezett – jellemzőit látva, már kezdettől fogva kételkedett az eredményt illetően, s e várakozásában sajnos nem is csalódott. A pápától mindedig azon kívül, hogy majd „meglátjuk” és „megfontoljuk”, más választ nem kapott, mintha a koronázásától eltelt idő nem lett volna elegendő a tájékozódásra és a gondolkodásra – füzi hozzá maliciózan. Február 24-én egyedül azt tudta elérni, hogy egyik korábbi javaslatára reflektálva a Pamphili-pápa elődje családjához, a Barberinikhez utalta az ügyet. A püspök szerint ez csupán akkor érne valamit, ha VIII. Orbán neposait tételesen elszámoltatná az elmúlt két évtized bevételeiről, enélkül a pápa intézkedése csupán a merev elutasítás látszatának elkerülését szolgálja.

*

Jakusith egy cseppet sem túlzott, amikor azt juttatta kifejezésre, hogy Magyarországon milyen nagy várakozásokat fűznek Róma segítségéhez. A mindvégig váltakozó sikerrel zajló, előrenyomulásokkal, majd visszavonulásokkal tarkított és folytonos tárgyalásokkal kísért felső-magyarországi háborúban 1645 elejére kedvező fordulatot helyezett

iktatás mutatja. Következésképp a febr. 24-i dátum látszik valószínűnek, amely pénteki nap és a császári követ fogadásának bevett időpontja volt. Elképzelhető még febr. 22., a szokásos szerdai általános kihallgatási nap is, ez esetben az emlékiratot több napos késéssel nyújtották be, ami kevésbé valószínű. Jakusith vélhetően valami kedvezőbb fejleményre várva írta meg jelentését március 4-én, vagyis jóval az audienca után, mivel talán nem akart ismét csak kudarcról beszámolni.

⁷⁹ Ezek rövid ismertetése és iratai: *Szilágyi*: A linzi béke okirattára. 61–300. o.

kilátásba az a tény, hogy időközben a konstantinápolyi császári követségnek sikerült rávennie a Földközi-tenger medencéje felé forduló Portát, hogy visszavonja a Rákóczi hadjáratára adott engedélyt s hogy hazarendelje a mellé adott török és tatár segédcsapatokat. A császári seregek Csehországban elszenvedett súlyos, de korántsem megsemmisítő veresége ellenére – amelyet, mint látni fogjuk, Jakusith egészen másképpen interpretált Rómában – a magyar rendi vezetés reális esélyt látott arra, hogy mind a felső-magyarországi vármegyék megtartása terén, mind a vallási kérdésekben rendkívül előnyös feltételekkel köthetnek majd békét az erdélyi fejedelemmel.

A sikerhez négy előfeltétel teljesülését tartották elengedhetetlennek: 1. Az uralkodó nem kényszerül a svédek ellen vezérelni a még Magyarországon állomásozó, bár csekély számú német csapatokat. 2. Sikerül megakadályozni a svéd és az erdélyi hadsereg egyesülését. 3. A török tényleg megvon minden támogatást Rákóczitól. 4. A Szentszék megadja a kért segítséget.⁸⁰ Amint 1645. március 20-i levelében Lippay György esztergomi érsek az uralkodónak kifejtette, e feltételek teljesülése esetén már négyezer főnyi pápai katonaság elegendő lenne ahhoz, hogy további császári egységek bevetése nélkül is komoly eredményeket érhessenek el.⁸¹

E létszám nagyságát akkor értékelhetjük a maga valójában, ha tudjuk, hogy a Magyarországon maradt német alakulatok és a magyar főurak csapatainak összlétszáma (a várak őrsége nélkül) körülbelül ugyanennyi, két-kétezer fő volt. Ez a szám szintén a primás becslésén alapul, aki Jakusith római erőfeszítéseivel párhuzamosan a Szentszék bécsi képviselőjét igyekezett megdolgozni a Magyarországnak adandó segély érdekében.⁸² Lippay mind 1645. január 30-i, mind február 28-i levelében arról tájékoztatta Melzi nunciust, hogy mindent elkövet annak érdekében, nehogy a nagyszombati tárgyalásokon a katolicizmust hátrányosan érintő megállapodás szülessék. Hosszasan fejtegette a császári teológusok illetéktelenségét hazai ügyekben (Rómában éppen ezek véleménye volt Jakusith érvelésének alapja); sőt a nádorral is éles összeütközésbe került a vallási engedmények miatt.⁸³

Lippaynak a nuncius felé tett lépése ezúttal nem volt túl szerencsés. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha azt állítjuk, hogy Jakusith második pápai audienciáján alkalmazott, a katolicizmus érdekeit előtérbe helyező taktikája részben azért maradhatott Rómában visszhang nélkül, mert – bár a primás az uralkodó háta mögött nem mert közvetlenül a pápához fordulni⁸⁴ – az államtitkárság időközben értesült a primás akcióiról.⁸⁵ Következésképp a protestánsok térnyerésének meggátolására a Szentszék kellő garanciát látott az esztergomi érsek „állhatosságában”. A Kúriánál megelégedtek azzal, hogy már ja-

⁸⁰ Lippay György III. Ferdinándhoz, Nagyszombat, 1645. márc. 16. MOL MKL A 98 Transylvanica Fasc 14. No. 9/1645. és még a következő jegyzetben idézendő forrás.

⁸¹ Az ugyancsak Nagyszombatból keltezett s. k. levél megtalálható: MOL MKL A 98 Transylvanica Fasc 14. No. 11/1645.

⁸² Lippay Melzi nunciushoz, Nagyszombat, 1645. jan. 30. Másolata: ASV Segr. Stato, Germania, vol. 140. fol. 91r–92v.

⁸³ Ez utóbbi részleteiről a február 28-i levél szól, amelynek kópiája ugyancsak: ASV Segr. Stato, Germania, vol. 140. fol. 123rv.

⁸⁴ Az esztergomi érsek jan. 30-i levelében (82. jegyzet) említi ezt a nunciusnak.

⁸⁵ Lippay írásait másolatban a nuncius 1645. febr. 4-i és márc. 4-i jelentéseivel együtt azonnal továbbította Rómába. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 142. fol. 52r és 62r.

nuár közepén külön brévében ismerjék el az esztergomi érsek vallás védelmében kifejtett buzgólkodását, s hogy a jövőre nézve hasonló magatartásra biztassák.⁸⁶

A magyar rendi vezetés belső nézeteltérései ellenére más úton is biztosítani igyekezett a reménybeli sikert. Egy évvel Csáky István megbízatása után ismét küldöttséget menesztettek Lengyelországba, ezúttal abból a célból, hogy IV. Ulászló engedélyezzen újabb toborzásokat országa területén, illetve, hogy ne tiltsa meg a lengyel főuraknak, hogy azok Rákóczi ellen harcolhassanak Magyarországon. (Egy formális szövetségre a Habsburg származású királyné halála és a tervezett francia házasságkötés miatt nem sok esély volt.) Wesselényi Ferenc és Hosszútóthy László váradi püspök 1645 márciusában Csákyhoz hasonlóan királyi instrukcióval indult útnak.⁸⁷ Hosszútóthy a primásnak az egyházi rend nevében a gneznói érsekhez írt levelét is magával vitte, amely a közös hitre és hivatásra hivatkozva külön kérelemmel fordult a lengyel hierarchiához.⁸⁸ Ez utóbbi momentum nemcsak azért érdemel külön figyelmet, mert egy meglepő vonással gazdagítja a magyar rendek korabeli diplomáciai tevékenységéről alkotott eddigi képet, hanem mert arról is tanúskodik, hogy a klérus látóköre a római központ mellett a szomszédos helyi egyházak nyújtotta lehetőségekre is kiterjedt.⁸⁹

Jakusith harmadik emlékirata a pápához: 1645. március 28.

A magyar rendek figyelmének középpontjában azonban továbbra is Róma állt. Az egri püspök nem túl szerencsésen végződött második audienciája után sem tett le végleg arról, hogy küldetése sikerrel járjon. Több kihallgatásra – úgy tűnik – nem kapott lehetőséget, mindazáltal X. Ince az erőteljes sürgetés ellenére még mindig halogatta döntését. Az ismételt próbálkozásra ez adott lehetőséget.

A császári hadak csehországi veresége okozta – a tényleges károk által talán nem indokolt – általános római döbbenetet kihasználva Jakusith március 28-án egy újabb, huszonnégy pontba foglalt memoriálét intézett a pápához.⁹⁰ Mint írja: „az illőnél talán jobban megterheltem özszenségét, hogy végre felébredne olyannyira mély álmából...”⁹¹

⁸⁶ A bréve szövegét hasztalan kerestem. Küldéséről először a nuncius 1645. jan. 28-i jelentése szól. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 140. fol. 89r. A primás ominózus jan. 30-i levelében köszönte meg a pápai iratot.

⁸⁷ Megbízatásuk „non tum per modum sollemnīs legationis, quam amīcabilis pro moderni temporis ratione requisitionis” szólt. Az 1645. március 1-jén megfogalmazott, 10 pontba foglalt követutasítás elsősorban Kassa esetleges török kézre kerülésével és Erdély túlzott megerősödésével riogatva, illetve az oszmánok ellen Lengyelországnak nyújtott korábbi Habsburg támogatásokat felemlítve próbált hatást elérni. Az instrukció mivel a katonatoborzás megengedésére tett korábbi ígéretekre hivatkozik (10. pont), kifejezetten Csáky előző évi követjárásának közvetlen folytatásának tekinthető. A fogalmazvány lelőhelye: MOL MKL A 35 Conc. exp. No 88/1645. A követek megbízólevelei: Uo. No. 71/1645. (IV. Ulászlóhoz); No. 73/1645. (a lengyel rendekhez); No. 70/1645. (a krakkói palatinushoz).

⁸⁸ Nagyszombat, 1645. március 27. Fogalmazványa: PL AS Act. Rad., caps. V. No. 45. fol. 1–3.

⁸⁹ Az újabb lengyelországi követjárás részleteiről és korlátozott eredményéről Hosszútóthy 1645. jún. 7-én értesítette Lippay primást. Eredeti: ÖStA HHStA Ung. Akt., Allg. Akt., Fz. 175. fol. 174–175. A küldetésre lásd még Wesselényi júl. 9-i, Gdováról írt levelét. Kiadva: *Georgius Pray*: *Epistolae procerum Regni Hungariae*. III. k. Posonii, 1806. 452–454. o. *Pray* után újraközölte: *Várkonyi Gábor*: *II. Rákóczy György eszküvéje*. Budapest, 1990. 125–127. és 141–142. o., 166. jegyzet. (Régi magyar történelmi források 2.)

⁹⁰ *Ad sanctissimum dominum nostrum. Pro Georgio electo episcopo Agriensi*. ASV Misc., Arm. I. vol. 11. fol. 352r–354v.

⁹¹ Jakusith 1645. ápr. 1-jén Baberini kardinálissal folytatott megbeszéléséről III. Ferdinándhoz írt s. k. jelentésében csak röviden tér ki az újabb memoriáléra. ÖStA HHStA Staatenabt., Rom. Dipl. Korr., Fz. 55. Konv. Georg Jakusith an Ferdinand III. 1645. fol. 5r–6v.

Jakusith ez újabb emlékirat első tizenöt, mindössze egy-egy mondatból álló pontjában rendkívül hatásosan tekinti át a csehországi kudarc következményeit és a kedvezőtlenre fordult európai viszonyokat. Az 1–4. pontban ecseteli a birodalom teljes kiszolgáltatottságát a lutheránus svédeknek, az 5–9. pontban azt emeli ki, hogy a túlságosan megerősödött svédek a franciák sem tudják majd kordában tartani, sőt idővel súlyos konfliktusra is sor kerülhet a két hatalom között. A 10–16. pontban a püspök a szomorú következményeket összegzi, azaz hogy a protestáns államok hatalmának növekedése nem csak némi, hanem az összes katolikus ország gyengülését jelenti: Spanyolország és Portugália régi dicsősége már a múlté, Franciaország kimerült a háborúban, Lengyelországot belülről a protestantizmus, kívülről az ortodoxia és a török gyengíti, Itáliát leszámítva pedig az összes többi európai ország vagy „eretnek”, vagy skizmatikus. Az osztrák uralkodóház és Magyarország várható bukása pedig Itáliát és az egész katolicizmust közvetlen „pogány és eretnek” fenyegetésnek teszi ki.

A 17–24. pont már kizárólag Magyarországgal foglalkozik. Az ország megmentése a kedvezőtlen külpolitikai körülmények és a várható tragikus következmények miatt minden eddigénél nagyobb súllyal esik latba – tetszik ki a sorok mögül az emlékirat alapgondolata. Jakusith szerint a szárazföldi török támadás időleges elhalasztását az indokolja, hogy az oszmánok mindaddig kívánnak, amíg a nyugati kereszténység teljesen legyengül belharcaiban: az iszlám törvények ismeretében csak ezzel magyarázható látszólagos tétlenségük.

Az otthonról kapott hírek alapján a magyar főpap tényekkel alátámasztva újból bizonyította a francia–erdélyi szövetség létezését: memoriáléjában tájékoztatta Rómát a Rákóczival Magyarországon 1644 vége óta tárgyaló De Croissy küldetéséről. Ugyancsak a francia diplomáciára hárította a Habsburg–lengyel szövetség meghíúsulásának ódiumát, ami – félelmei szerint – nemcsak Erdélynek, hanem a töröknek is szabadabb mozgásteret biztosít. Az emlékirat arra a veszélyére is nyomatékosan felhívta a figyelmet, hogy mivel Rákóczi követei ajándékokkal és ígérgetésekkel folyamatosan dolgoznak a Porta támogatásának újbóli megszerzésén, és a császári csapatokat várhatóan a svédek ellen kell vezényelni, a protestáns erdélyi uralom elkerülése végett a katolikus magyar rendek inkább a török adófizetőivé válnak, mert csak így látnak majd esélyt vallásuk szabad gyakorlásának biztosítására.

Végző következtetésként az egri püspök azt vonta le, hogy az ország a Szentszéken kívül – amely hajdanán a kiközösítés fegyverét is bevetve biztosította a kereszténység egységét a pogányok ellen – nem remélhet máshonnan segítséget, s hogy a közbeavatkozás Rómának is érdeke, hiszen Itálai biztonsága csak így garantálható. Érdemes tehát ismételten fontolóra venni a magyar rendek nevében korábban előterjesztett négy kérés teljesítését.

E március végi akcióra a Szentszék részéről semmilyen közvetlen reakció nem érkezett. Az olykor egészen sajátos gondolatokat – mint például a töröknek való behódolás ötlete, amely a század második felében ugyan majd többször is felbukkan, de nem Erdély, hanem Habsburg-ellenes éllel, s nem vallási (kiváltképp nem katolikus), hanem elsősorban politikai motivációktól vezéreltetve – megfogalmazó emlékirat benyújtása Jakusith utolsó erőfeszítése volt annak érdekében, hogy diplomáciai megbízatásának eredeti célkitűzéseit elérje.

A magyar főpap – a második pápai audiencián hozott döntésnek megfelelően – bekapcsolódott a Francesco Barberini bíborossal folytatott tárgyalásokba, s legalább részeredményeket igyekezett felmutatni. A kardinálisnál tett 1645. március 30-i látogatásáról két nappal később küldött összefoglaló jelentést.⁹² VIII. Orbán unokaöccsét részben annak saját sürgetésére kereste fel Quattro Fontane melletti palotájában, s mint írja, „a mértékletesség határain belül maradv finoman arra próbáltam rávenni őt, hogy házának mérhetetlen kincseit nem elrejtjenie, hanem sokkal inkább, mint azelőtt, Isten ügyéért és családjának dicsőségéért felajánlania kellene. Most ugyanis olyan alkalom kínálkozik erre, amilyen azelőtt soha sem volt, s elszalasztása esetén többé nem is lesz.”

Mi volt ez a páratlan lehetőség? Elsődleges megközelítésben magától értetődően az, hogy a Barberinik most bepótolhatnak mindent, amit az elmúlt negyedszázadban elmulasztottak, hogy tudniillik VIII. Orbán hiába vette fel programnyilatkozatként a keresztes háborúk pápájának, II. Orbánnak (1088–1099) a nevét, a török ellen vajmi keveset tett. Másrészt arról volt szó, hogy a pénzsegélyt nem ingyen, hanem zálogba lekötött Habsburg-birtokok fejében kívánták tőle. A hatalomból nemrég kikerült, a minap még teljhatalmú bíboros-nepos nem véletlenül kezdeményezte maga is a találkozót a magyar püspökkel. Mivel az egyházi államon belüli pozícióit az új kurzus alatt egyre kevésbé érezhette biztonságosnak, nem tűnhetett számára előnytelennek az az elképzelés, hogy – teljes egészükben aligha megtartható itáliai birtokait is eladva – vagyonát a császárnak tett jelentős politikai szolgálat révén bebiztosított s ugyancsak jól jövedelmező tirolai és karinthiai uradalmakba fektesse be.

Barberini minél kedvezőbb feltételeket próbált kialakítani a maga számára. Azt állította, hogy a közvélekedés ellenére alig vannak tartalékai. Családjá római pozícióit nem kívánta teljesen feladni, ezért azt követelte, hogy III. Ferdinánd végre adja meg a császári beleegyezést ahhoz, hogy öccse, Taddeo Barberini elfoglalhassa Róma prefektusi széket. Jakusith szerint ez volt a kulcsa az egész ügylet sikerének. A francia orientációjú Barberiniknek azért lehetett ez különösen fontos 1645-ben, hogy a Pamphilik uralomra kerülésével megerősödött spanyol párt ellenében az osztrák Habsburgok révén szilárdíthassák meg ingataggá vált helyzetüket.

Az egri püspök ezt a maga részéről nem tartotta nagy árnak, sőt kifejezetten azt tanácsolta, hogy a tervek szerint szintén Rómába induló Antonio Rabatta velencei császári követ instrukciójába vegyék bele a prefektúra ügyének megoldását. E feltétel kikötése mégis a tárgyalások kútba esését jelentette. Tudniillik 1631-től, mióta a címet az urbinói hercegséggel együtt a Barberinik megszerezték (az utolsó római prefektus az urbinói herceg volt), a prefektusság kérdése Róma és Bécs között állandó huzavona tárgyát képezte. Szinte nem volt olyan hónap, hogy a Szentszék ne sürgette volna bécsi nunciusát a kedvező döntés kieszközlésére, s magát az Örök Városból hazatérő Pázmányt is megbízták a közvetítéssel.

A bécsi udvar, valamint a német választófejedelmek elzárkózó magatartása két alapvető okra vezethető vissza. Az egyik az Urbinóhoz fűződő birodalmi érdekeltségek sé-

⁹² Jelzetét l. az előző jegyzetben.

rülése a korábbi pápai annektálás révén; a másik e Rómához fűződő, szimbolikus császári jog formális védelme. Taddeo herceg személyének kiválasztásába ugyanis a Habsburgoknak semmilyen beleszólásuk nem volt.⁹³

Bécsből 1645. április 15-én válaszoltak Jakusith javaslatára. III. Ferdinánd ebben kifejtette, hogy ugyan semmi kifogása nincs a Barberinik ellen, császári jogait még a kedvezőtlen körülmények között is fenn kell tartania, vagyis a római prefektúra ügyében nem engedhet.⁹⁴ A döntés azt jelentette: a VIII. Orbán családjával folytatott alkudozás azon túl, hogy Francesco Barberini genovai üzletfeleit szintén Habsburg-birtokok vásárlására biztatta, más eredményt nem hozott. A Barberinik pár hónap múlva, 1645 őszén a főleg anyagi javaikra irányuló számonkérés előtt mindenüket hátrahagyva kénytelenek voltak Franciaországba menekülni.⁹⁵ Az egri püspök a továbbiakban már nem vett részt a Habsburg-diplomácia itáliai segélyszerző kísérleteiben.

*A császári diplomácia római „eredményei” 1645-ben.
Jakusith kapcsolata a Habsburg-küldépviselet tagjaival
és követségének köztörténeti jelentősége*

Jakusith szerepét nem a végül velencei állomáshelyén maradt Rabatta, hanem a március végén rendkívüli követként útnak indított Walther Leslie vette át.⁹⁶ Leslie eredetileg megbízást kapott a Barberinikkal való tárgyalásra is, a magyar főpap jelentése nyomán azonban tudatták vele, hogy a római prefektúra kérdésének megbolygatása miatt ezt a feladatát visszavonják. Ehelyett Nápolyba irányították, hogy az ottani klérus berzenkedése miatt lassan haladó tizedgyűjtést meggyorsítsa.⁹⁷

Míg Nápolyban sikerrel járt: a tizedek kezdtek befolyjni, a hitelezőktől 200.000, a spanyol alkirálytól 100.000 scudit tudott szerezni,⁹⁸ Rómában Leslie sem ért el többet

⁹³ Minderre I. Ciriaco Rocci, Malatesta Baglioni és Gasparre Mattei bécsi nunciusok jelentéseit és az államtitkárság hozzájuk intézett utasításait. BAV Barb. Lat., vol. 6970. skk., illetve 7064. skk. *passim*. A prefektúra problémájára kitér *Georg Lutz*: Rom und Europa Während des pontifikats Urbans VIII. Politik und Diplomatie – Wirtschaft und Finanzen – Kultur un Religion. In: Rom in der Neuzeit. Politische, Kirchliche und Kulturelle Aspekte. (Hrsg. von Reinhard Elze – Heinrich Schmidinger – Hendrik Schulte Nordholt.) Wien – Rom, 1976. 72–167., 90–91. o.

⁹⁴ Az udvari kancellária fogalmazványa (a címzéshez szükséges titulust a magyar kancelláriától kérték): ÖStA HHStA Staatenabt., Rom, Dipl. Korr., Fz. 57. Ez az egyetlen ismert irat, amelyet instrukciójának kelte, vagyis 1645. jan. 12. után a császári udvarból az egri püspökhöz intéztek.

⁹⁵ *Leopold von Ranke*: A pápák története. (Ford. Horváth Zoltán.) H. n., é. n. 602–604. o.; *Pastor*: Geschichte der Päpste. XIV/1. 41–46. o. A történet miatt X. Ince dekretumban írta elő a bíborosoknak, hogy – tekintettel a világegyház kormányzatában betöltött nélkülözhetetlen szerepükre – az egyházi állam területét csak pápai engedéllyel hagyhatják el. A nyomtatásban is megjelent rendelkezés egy példánya: ÖStA HHStA Staatenabt., Rom. Varia, Kart. 9. fol. 82–85.

⁹⁶ Lásd Savelli ápr. 25-i jelentését, amelyben III. Ferdinánd márc. 23-i és 25-i, Leslie újtjáról értesítő mandátumainak, és Leslie ápr. 6-i, már Velencéből írt levelének vételét nyugtázza. ÖStA HHStA Staatenabt., Rom, Dipl. Korr., Fz. 55. Konv. Savelli an Ferdinand III. 1645.

⁹⁷ 1645. ápr. 15. ÖStA HHStA Staatenabt., Rom. Dipl. Korr., Fz. 57. A tizedbegyűjtés részleteiről és problémáiról Altieri nápolyi nuncius és Savelli levelezése (1645. febr. 4. és 25., ápr. 8., máj. 16.), továbbá a nuncius és III. Ferdinánd máj. 27-i és jún. 30-i levélváltása tudósít. Uo. Rom. Varia, Kart. 9. fol. 32., 137., 173., 57. és 83., 67.

⁹⁸ Követségről 1645. ápr. 22. és júl 15. (júl. 1-jén már Firenzében van) között írt számos levele megtalálható: ÖStA HHStA Staatenabt., Rom. Dipl. Korr., Fz. 55. Konv. Walter Leslie an Ferdinand III. 1645. fol. 1–69. Nápolyban május végén–június elején tartózkodott, a fenti adatokat jún. 2-i és 6-i levelei tartalmazzák. Uo.

Jakusithnál. Hiába gyártották Savellivel közösen az újabb és újabb emlékiratokat, a hosszas halogatás után megszületett pápai döntés nem volt kedvező.⁹⁹ Az 1645. június 21-én kiállított, III. Ferdinándnak címzett bréve arra hivatkozva utasította el a Savelli és Leslie által többször kért segély megadását, hogy egyrészt a világegyház bevételeiből kevesebb jut el a Szentszékhez, mint valaha, másrészt az egyházi államot az elmúlt évek hadjáratai (a Párma birtoklásáért indított úgynevezett castrói háború)¹⁰⁰ teljesen kimerítették, s végül hogy a törökök a tenger felől Itáliát is fenyegetik, ezért a pápai várakat jelentős költségekkel meg kell erősíteni.¹⁰¹ Jakusith működéséről a „Perscriptae a maiestate tua” kezdetű pápai irat nem tesz említést. Ez azzal magyarázható, hogy az egi püspök formálisan nem volt az uralkodó követe.

Szintén ez indokolja, hogy Leslie-vel ellentétben Jakusith egyszer sem lépett fel Savellivel közösen. De ebből mégsem következik az, hogy együttműködésük csupán az első, 1645. február 15-i audiencia előkészítésére korlátozódott volna. Savelli Jakusith memoráliával egy időben benyújtott és ma is ugyanazon a lelőhelyen található előterjesztései szoros összhangot mutatnak a magyar rendek követeléseivel. Ekkor a császári követ ugyanúgy 300.000 aranyat követel a Szentszéknek az Angyalvárban V. Sixtus (1585–1590) alatt felhalmozott és zárolt vészartalékából, az úgynevezett *tesoro di Castelló*ból. Bizonyára az sem véletlen, hogy Savelli ekkor hivatkozik először és utoljára arra, hogy 1632-ben még az osztrákbarátsággal éppen nem vádolható VIII. Orbán is küldött rendkívüli segélyt a szorult helyzetben lévő császárnak.¹⁰² Mint tudjuk, ez Pázmány követjárásának volt köszönhető.¹⁰³ Jakusith mellett az állandó követ is folytatott megbe-

9. Nápolyban május végén–június elején tartózkodott, a fenti adatokat jún. 2-i és 6-i levelei tartalmazzák. Uo. fol. 42–47.

⁹⁹ Ezek (összesen 16 [!] memorálé) másolata: ÖStA HHStA Staatenabt., Rom. Dipl. Korr., Fz. 57. Konv. Savelli und Leslie an Innozenz X. fol. 1–44. A tárgyalások olykor nem nélkülözték a teátrális jeleneteket sem. A velencei követ 1648-as finálrelációjának elbeszélése szerint a pápa annak bizonyítására, hogy valóban nem áll módjában fizetni, átküldte a követek palotájába az Apostoli Kamara számadáskönyveit. *N. Barozzi – G. Berchet*: Le relazioni degli stati Europei lette al senato degli ambasciatori Veneziani nel secolo XVII. Relazioni di Roma I–II. Venezia, 1877–1879. II. 76–78. o.

¹⁰⁰ *Ranke*: A pápák története. 596–602. o.; *Lutz*: Rom und Europa. 91–93. o.

¹⁰¹ Eredetije: ÖStA HHStA Staatenabt., Roma, Hofkorr., Kart. 12. Konv. Innozenz X. an Ferdinand III. 1645. fol. 1. Fogalmazványa: ASV Armarium XLV, vol. 29. fol. 45rv. Másolata: Uo. Epist. ad princ., vol. 54. fol. 293r–294v. A császárnénak külön brévét küldtek: Uo. Arm. XLV, vol. 29. fol. 46rv. Szerepével külön nem foglalkozom, de hogy őt is felhasználták a pápa meggyőzésére, arra többek között Panziroli 1645. ápr. 28-án Melzihez intézett jegyzékéből lehet következtetni. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 29. fol. 3v–4r. A brévében foglaltakat az államtitkárság 1645. jún. 17-i, a bécsi nunciushoz intézett utasításában részletesen is kifejtette. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 31. fol. 24rv. A bréve ellenére a császári diplomácia csak 1645 végére adta fel végleg a reményt, hogy a Szentszék valamilyen módon a maga oldalára állítsa. Vö. Rabatta velencei követ nov. 4-i levelét Savellihez: „Nel negozio degl'aiuti pontifici credo si possa lasciare ogni speranza. Ben mi giova di tener per indubitato, ch'il signor Iddio per altre vie discoprirà la sua providenza, e non manderà della solita assistenza all'augustissima casa, la quale se sortisse la pace universale, di cui pare tuttavia scoprirsi maggiore speranza, sarà alla fine più gloriosa, che mai.” AS Roma, Arch. Sforza–Cesarini, bust. 229. [ord. cron.]

¹⁰² Eredetijeik: ASV Misc., Arm. I, vol. 11. fol. 347r–350v. és 356r–357v.

¹⁰³ Pázmány szintén azon számos császári követ egyike volt, akiket az angyalvári kincsek megszerzésére küldtek az Örök Városba, de a kértnél kisebb mértékű segélyt (130.000 birodalmi tallér) végül más forrásból finanszírozták. *Albrecht*: Zur Finanzierung. 558. o. A Szentszék érvei a *tesoro di Castello* igénybevétele ellen 1632-ben: *Reppen*: Finanzen. 72–74. o.

széléseket Barberini kardinálissal,¹⁰⁴ a nápolyi tizedekkel ugyanakkor Leslie megérkezéig egyedül Savelli foglalkozott.¹⁰⁵

Az egri püspök maga is többször említi jelentéseiben egyeztetéseit a követtel, sőt ő tolmácsolja az eredménytelen próbálkozások során elkedvetlenedett olasz főúr kérelmét a tiszte alóli felmentésre, mondván, hogy katonáemberként a csatatereken nagyobb szolgálatot tehetne a Habsburgoknak. Jakusith már a megfelelő utódot is megtalálni vélte a laibachi püspök személyében, aki szerinte már csak azért is kiválóan alkalmas lenne a feladat elvégzésére, mert nem olasz, hanem német.¹⁰⁶ Hogy a magyar főpap a követ s a laibachi püspök mellett a titokban munkálkodó Petronilla atyával is kapcsolatot tartott, mutatja, hogy Jakusith maga is beszámolt III. Ferdinándnak a rosoni püspök V. Pál (1605–1621) családjával, a Borghesékkal folytatott alkudozásairól. Ezek lényege – a Barberinikhez hasonlóan – a goriziai és aulieiai Habsburg-birtokok elzálogosítása volt, s úgy látszik, Jakusithénál némileg sikeresebbnek bizonyultak.¹⁰⁷

A részeredmények nem feledtethették, hogy a június 21-i pápai bréve egyértelműen a császári diplomácia 1644–45-ös római erőfeszítéseinek kudarcát jelentette. A kocka már 1645 elején el volt vetve. A Bagno párizsi nunciussal közölt francia ultimátum, hogy a Habsburgoknak bármilyen címen adandó segílyt Párizsban az ellenséghez való csatlakozásnak fogják tekinteni, behatárolta a pápai külpolitika mozgásterét. Hiába történt – különösen magyar oldalról – számos utalás a Szentszék történelemben betöltött szerepére, a XVII. század derekán a pápaság már nem volt egyenrangú partnere az európai nagyhatalmaknak. Róma itáliai középhatalomként – a Pamphilik Habsburg-orientáltsága ellenére – még a nyilvánvaló katolikus érdekek miatt sem vállalhatott konfliktust Franciaországgal, semlegességét nem adhatta fel. 1644–45 a VIII. Orbán hosszú pontifikátusa alatt, a harmincéves háború idején megváltozott hatalmi helyzet lassú és keserű felismerésének időszaka. Annak, hogy a vallás már messze az államérdekeknek alárendelt tényező. A Szentszék ugyan felháborodik a francia keleti politika miatt, lépéseket tesz elene, de már kénytelen szó nélkül eltűrni és elfogadni, hogy a franciák szemrebbenés nélkül állítsák a nyilvánvaló tények ellenkezőjét.

A „Perscriptae a maiestate tua” kezdetű pápai bréve Itáliát: a castrói háborút és a pápai területek oszmánok általi fenyegetettségét emlegető érvei napnál világosabban árulkodnak Róma politikai horizontjának kényszerű beszűküléséről. Az 1645. június 21-én kiadott brévétől egyenes út vezet egy jóval ismertebb pápai megnyilatkozás, az 1648. november 26-i „Zelo domus Dei” megjelentetéséig. A három évtizedes európai háborút lezáró vesztfáliai béke elleni ünnepélyes pápai tiltakozás ugyan még megkísérelte a katolicizmus egyetemes érdekeinek védelmét, érdemi hatást viszont már nem tudott elérni.

¹⁰⁴ L. 1645. márc. 4-i (pápai audienciáján hozta szóba a Barberiniket), valamint márc. 18-i és ápr. 1-i jelentéseit. ÖStA HHStA Staatenabt., Rom. Dipl. Korr., Fz. 55. Konv. Savelli an Ferdinand III. 1645. fol. 35–36., 39–40., 49–50.

¹⁰⁵ Vö. március 4-i és ápr. 8-i (ÖStA HHStA Staatenabt., Rom. Dipl. Korr., Fz. 55. Konv. Savelli an Ferdinand III. 1645. fol. 33–34. és 55–56.), valamint az előző jegyzetben idézett *dispacciai*t.

¹⁰⁶ Az, hogy milyen nemzetiségű követ képviselje Bécsset a Szentszéknél, állandóan visszatérő probléma volt. Annak idején Pázmány is egy „nemzeti” (*nationalis*) jelölt mellett tette le voksát. Pázmány Péter... öszszegyűjtött levelei. (Kiad. Hanuy Ferenc.) I–II. k. Budapest, 1910–1911.; II. k. 341–342. o., n. 768.

¹⁰⁷ Mindezekre l. Jakusith már (a 69. és a 91. jegyzetben) idézett, febr. 18-i, és ápr. 1-ji leveleit.

Hacsak azt nem, hogy a Szentszék helyét hosszú időre Európa politikai térképének periferiáján jelölje ki.¹⁰⁸

Hazai viszonylatban szintén ez az általános politikai modell mutatható ki. Az egri püspök hasztalan igyekezett csak Magyarországra korlátozni a Habsburgoknak adandó pápai segítséget, a francia vétó Róma kezét e téren is megkötötte. Jakusith György hiába hangoztatta az ország gyors fegyveres rekatolizálásának csábító lehetőségét, illetve az előnytelen békekötésből származó károkat, szókimondó érvelése nem vezethetett eredményre.

A pápa kitérését a magyar követelések elől nagyban megkönnyítette, hogy bár 1645. április 2-án az uralkodó az előző évhez hasonlóan elrendelte az általános nemesi közfelkelést,¹⁰⁹ a császári udvarban ezúttal mégsem támogatták a rendi vezetés offenzív elképzeléseit. A pápai diplomácia Melzi nuncius jelentései révén világosan látta: III. Ferdinánd a megegyezésre törekszik Rákóczival, hogy minden erejét a birodalomban használhassa fel. A szinte alig szünetelő békétárgyalásokról Rómába érkező hírek ezt erősítették meg. Csak átmenetileg keltett zavart, hogy az erdélyi fejedelem a kedvezőbb békefeltételek biztosítására – a Porta tiltása ellenére – rövid időre egyesült a svéd seregekkel.¹¹⁰ Bécs nem cáfolt rá a római várakozásokra.¹¹¹ A merev Esterházy nádornak a delegációból történő visszahívásával felgyorsított tárgyalások már 1645 augusztusára eredményt hoztak, a békeszerződés december 16-i aláírása Linzben már csupán a végső formáság volt.

A politikai és főleg vallási téren Rákóczi követeléseit messzemenően kielégítő béke megkötése, majd végrehajtása ellen Lippay primás Róma elvárásainak megfelelően¹¹² minden tőle telhetőt elkövetett.¹¹³ Valódi eredmények elérésére viszont csak akkor nyílt volna lehetőség, ha a Szentszék 1645 elején másképp viszonyul a magyar javaslatokhoz.

¹⁰⁸ Vö. Konrad Repgen: Der päpstliche Protest gegen den Westfälischen Frieden und die Friedenspolitik Urbans VIII. *Historisches Jahrbuch*, 75 (1956). 94–122. o.; Michael F. Feldkamp: Das breve „Zelo Domus Dei” vom 26. November 1648. Edition. *Archivum Historiae Pontificiae*, 31. (1993) 293–305. o.; Konrad Repgen: Drei Korollarien zum Breve „Zelo Domus Dei” (26 November 1648): Editionstechnik, Nachdruckgeschichte, Vorgeschichte. *Archivum Historiae Pontificiae*, 33. (1995) 315–334. o.

¹⁰⁹ A dunántúli megyéknek szóló mandátum: MOL MKL A 35 Conc. exp. No. 109/1645. Horvátországtól 1000 lovast kértek: Uo. No. 110/1645. Valamint No. 185–197/1645.

¹¹⁰ Melzi Panzirolihoz, 1645. márc. 25. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 142. fol. 78rv. L. még a nuncius 1645. ápr. 1. és 8.; máj. 13. és 20-i skk. jelentéseit, valamint a márc. 25-i, ápr. 15-i, ápr. 29-i, máj. 13-i, máj. 27-i, jún 2-i skk. általános *avvisij*eit. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 142. fol. 82r., 86v–87r., 114rv., 117rv. skk.; Uo. vol. 140, fol. 114rv., 161rv., 175rv., 190rv., 208r–209r., 215r–216v skk. A konstantinápolyi császári külképviseletnek időközben sikerült elérnie Rákóczi visszarendelését. Ez viszonylag könnyen ment, hiszen a Porta saját valós céljai leplezésére engedélyezte a fejedelem támadását és adott mellé segédesapatokat; a kandiai háború kitörése után ez az elterelő hadművelet okafogyottá vált, és a törökök nem akartak egy újabb, állandó front megnyitását kockáztatni. Vö. Eickhoff: Venedig, Wien und die Osmanen. 26. o.

¹¹¹ Hogy Rómában – a kedvezőtlen egyházpolitikai következmények ellenére (felsorolásuk: ASV Segr. Stato, Germania, vol. 140. fol. 371r–378v.) – milyen megkönnyebbüléssel fogadták az Erdéllyel kötendő békéről és a magyarországi harcok elcsendesüléséről szóló híreket, arról különösen az államtitkárságnak a bécsi nunciushoz intézett ápr. 29-i, máj. 13-i és jún. 24-i jegyzékei tanúskodnak. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 29. fol. 16v–17r., 21v., 22rv. Az öröm egyébként ekkor még korai volt, a tárgyalások sorsa, mint fent is említettem, csak augusztusra dőlt el.

¹¹² Ennek a januári breve mellett további bizonyítéka Panziroli jegyzéke Melzihez, Róma 1645. márc. 24. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 31. fol. 13v.

¹¹³ Vö. Zsilinszky Mihály: Lippay György és a tokaji tanácskozmány 1646. *Századok*, 20. (1886) 400–424. o.; A linczi békekötés és az 1647-ki vallásügyi törvénycikk. 231–321. o. (a tokaji tárgyalásokról) és 327–423. o. (az országgyűlésről).

Míg húsz-egynéhány évvel korábban XV. Gergely szabadon küldhetett Bethlen ellen – igaz, végül be nem vetett – pápai csapatokat, X. Incének ez már nem állt módjában. Maradt tehát a majd az európai politikában alkalmazandó megoldás, talán annak közvetlen előképeként: a Szentszék 1647 júniusában nunciusa útján előnytelen valláspolitikai rendelkezései miatt ünnepélyes óvást emelt a linzi béke országgyűlési becikkelyezése ellen.¹¹⁴ A tiltakozásra minden bizonnyal Jakusith követjárása nélkül is sor került volna, Róma protestálása a maga jelentőségében és összefüggéseiben viszont csak az 1645 eleji római történetek ismeretében értékelhető. A linzi béke elleni pápai tiltakozás előzményei, körülményei pontosan ugyanazok voltak, mint amelyek a vesztfáliai szerződést elutasító „Zelo domus Dei” kibocsátásához vezettek.

Jakusith római követjárásának helye a magyar diplomáciatörténetben

Az egri püspök római követjárásának rekonstruálása nem csak a Szentszék harmincéves háború végén folytatott „magyar politikájá”-nak megértéséhez visz közelebb. A részletek azokat a kereteket is megvilágítják, amelyek között az 1608-as alapokon nyugvó közjogi konstrukcióban a hazai rendiség kifejtette – nem túl gyakori – külpolitikai tevékenységét. A küldetés révén nemcsak Erdély, hanem egy pillanatra a királyi Magyarország is újra önálló tényezőként jelent meg a nyugat-európai politikai porondon.¹¹⁵ Jakusith a rendi dualizmus szerkezetének megfelelően terjesztette elő Rómában követeléseit: királyi megbízottként, de a magyar rendekre hivatkozva s kizárólag a Magyarországra irányítandó katonai és pénzügyi segély érdekében. (A császári követek szabadabban felhasználható segítség kieszközlésére törekedtek.) A Barberini kardinálissal folytatott tárgyalásokon viszont egyértelműen III. Ferdinándnak, mint császárnak a képviselőjeként lépett fel, és Savelliéval megegyező feladatot kellett teljesítenie.

Jakusith – amint már szó volt róla – hivatalosan mégsem minősült követnek, s kiváltképpen nem a magyar rendek követének. Magánlátogatásra érkezett Rómába, akinek speciális uralkodói megbízatást kellett teljesítenie. Instrukcióját, megbízóleveleit III. Ferdinándtól kapta. Ezek az iratok hivatkoznak azután a magyar rendek kezdeményezésére. Az utat a szokásostól eltérően nem a birodalmi apparátus, hanem az uralkodó magyar kormányzata kezdeményezte, készítette elő és szervezte meg. Ennek során a rendi vezetési egyik tagja sem állítható egyoldalúan előtérbe, annak ellenére sem, hogy a legtöbb adat ezúttal az öregedő Esterházy nádornál agilisabb esztergomi érsek szervezőmunkájára irányítja a figyelmet.

A mind a nádor, mind a primás által régóta tervbe vett legáció a magyar tanácsot megjárva került az udvar elé, ahol az egyházpolitikai megbízatásra azonnal, a diplomáci-

¹¹⁴ Szelepcshényi kancellár Melzi előző évi protestálásáról 1648. aug. 4-én kiállított tanúságlevelének és az ezt aug. 7-én Rómába továbbító nunciusi jelentésnek másolata megtalálható: ASV Misc., Arm. I, vol. 11. fol. 326–328v. Ezen utólagos igazolás (Melzi nuncius kérésére történő) kiállításának ténye és időpontja nem elhanyagolható momentum, ugyanis egybeesik a vesztfáliai tiltakozás római előkészítésének (levéltári kutatások a XVI. századig visszamenőleg a pápai protestációkról, stb.) idejével. Vö. *Reppen*: Die römische Kurie und die Westfälische Friede. I. k. 12–29. o. A nuncius tiltakozásának egy másik, még frissiben Rómába küldött másolata: ASV Segr. di Stato, Germania, vol. 144. fol. 175rv.

¹¹⁵ Természetesen nem a szuverén és a vesztfáliai békébe foglalt fejedelemséggel fogható jelentőséggel és módon. Vö. *R. Várkonyi Ágnes*: Erdély és a vesztfáliai béke (I. Rákóczi György politikájához). In: *Scripta manent*. Ünnepi tanulmányok a 60. életévét betöltött Gerics József professzor tiszteletére (Szerk. *Draskóczy István*.) Budapest, 1994. 187–198. o.

aira – úgy tűnik – némi hezitálás után bólintottak rá. Fontos kihangsúlyozni, hogy az uralkodói, illetve titkos tanácsbeli döntés után a diplomáciai iratokat rendhagyó módon nem a Reichshofkanzlei, hanem – amint Csáky varsói útjához is – az udvari magyar kancellária fogalmazta meg és állította ki a rendi vezetéstől, jelen esetben az esztergomi érsektől kapott anyag alapján.¹¹⁶ Az egri püspök rendszeresen beszámolt működéséről az uralkodónak, jelentései viszont már nagyjából a birodalmi referatúrán keresztül kerültek III. Ferdinánd elé.¹¹⁷

Mindent egybevetve úgy tűnik, hogy az egri püspök rendi kezdeményezésű küldetése sajátos feltételekkel ugyan, de betagozódott a császári diplomácia gépezetébe. Ez mégsem jelenti azt, hogy nem tartott Rómából kapcsolatot a rendi vezetéssel: a nádorral és a primással. Bár ezt alátámasztó közvetlen adat nem került elő, s az érintkezés akadozó voltára utalnak Lippay és Jakusith egymást gyengítő február–márciusi lépései, az egri püspök többszöri hivatkozása az elindulása utáni magyarországi fejleményekre (például a nagyszombati tárgyalások részleteire) minden kétséget kizáróan a kapcsolattartás meglétét bizonyítja.

A külpolitika irányítása a kora újkorban is egyértelműen és kizárólagosan felségjog volt, s mint ilyen a Habsburg birodalomban az uralkodó belső tanácsadó testülete, a titkos tanács alá tartozott.¹¹⁸ Ez a jog 1644–45-ben sem sérült, inkább új színnel gazdagodott. A Habsburg-uralkodó mint magyar király, magyar kormányzata javaslatára és szervezésében gyakorolta ezt a kiváltságát. Miként azonban a közös monarchia irányításának számos területén, a kontúrok Jakusith diplomáciai küldetésében sem különülnek el egymástól minden szakaszban és minden aspektusból nézve.

A későbbiekre nézve ez az eset nem szolgált precedensként. A magyarországi belpolitika irányításában kompetenciával rendelkező rendi vezetés 1644–45-ös, a korábbiaktól eltérően nem csak a tervezgetés, illetve a véleménynyilvánítás és egyes részproblémák megoldásának terére korlátozódó aktivitását a Habsburg-diplomácia tényleges alakításában elsősorban a rendkívüli hadi helyzet tette lehetővé. És nemcsak Róma, hanem Varsó és Buda irányába is.

1644–45 időszaka egyértelműen a XVII. század első felében úgy-ahogy, de működő rendi dualizmus diplomáciai szárnypróbálgatásainak tetőpontja, s egyben a magyarországi politikai elit tág nemzetközi horizontjának bizonyítéka. A Szentszék elé terjesztett emlékiratok egyértelműen erről tanúskodnak. Még akkor is, ha a bennük megfogalmazott gondolatok, érvek a harmincéves háború végének Európájában részben már anakronisztikusnak tűnhettek, a tervek pedig – ha hadászati talán még kivitelezhetőek is lettek volna –, politikailag mindenképpen irreálisnak bizonyultak.

¹¹⁶ A megelőző kutatások *Ember Győző* által a következőképpen összegzett megállapítása: „A magyar vonatkozású ügyeket... a birodalmi kancellária expedálta” tehát korrekcióra szorul. (Az újkori magyar közigazgatás története Mohácsól a török kiűzéséig. Budapest, 1946. 60. o.)

¹¹⁷ Az 1645. ápr. 15-i Jakusithoz intézett (a 97. jegyzetben idézett) uralkodói levelet szintén a birodalmi udvari kancellária fogalmazta meg. Jakusith rendszerint követtársairól, azok kísérleteiről is szolgált információkkal, s e vonatkozások a Cancellaria Aulica Hungarica ügykörén kívül estek. Csupán márc. 4-i rövid, kizárólag saját tevékenységéről tudósító levele (78. jegyzet) maradt fenn a magyar kancellária archívumában. A Reichshofkanzleiról a további irodalommal lásd *Ember: Az újkori magyar közigazgatás*. 58–60. o.

¹¹⁸ A Geheimer Rat korszakbeli szerepére l. *Schwarz: The Imperial Privy Council*. 111–142. o.

THE MISSION OF GYÖRGY JAKUSITH, BISHOP OF EGER IN ROME, 1644–1645

The Attempt of the Hungarian Estates to initiate the Holy See in Armed Combat
against the Ottomans and the Transylvanian Protestantism

Summary

In the last period of the Thirty Years War the Hungarian Estates had plenty of opportunities to support the House of Hapsburg, having been close beset by its enemies either in the field of diplomacy or on the battlefields. The mission of György Jakusith, Bishop of Eger (1642–1647) was a part of this policy. After the unsuccessful attempts of the Imperial diplomacy the bishop strove to reach the active intervention of the Holy See in favour of the Austrian dynasty arguing that Hungary was the defender of Western Christianity against the Ottomans (*propugnaculum Christianitatis*). In the name of the Hungarian Roman Catholic Estates and on behalf of Emperor Ferdinand III (1637–1657) Bishop Jakusith asked Pope Innocent X (1644–1655) in a memorandum and on several audiences that the Holy See should render military and financial help to Hungary (300 000 pieces of gold in order to recruit 6 000 soldiers) against György I Rákóczi, Ruling Prince of Transylvania, a Calvinist and vassal of the Sublime Porta who took an offensive in league with France and Sweden in January 1644.

The Hungarian Estates hoped that with the help of Rome not only Rákóczi but the Protestantism as well could be ousted from the territory of the country at the same time. The Holy See, however, after a long procrastination, refused to render help because France, in favour of her ally, presented an ultimatum to the Pope and because the actual aim of the Ottoman offensive was not Hungary but the Mediterranean region (the war of Candia, 1645–1669).

The Peace Treaty of Linz (16 December 1645) after the Transylvanian campaign enforced the positions of the Protestants in Hungary and Rome, in order to compensate her powerlessness, could only remonstrate against its enactment in 1647, as did it later, in the case of the Peace Treaty of Westphalia in 1648 as well.

LA DÉPUTATION À ROME DE GYÖRGY JAKUSITH, ÉVÊQUE D'EGER, EN 1644–1645

La tentative des ordres hongrois de faire entrer le Saint-Siège dans la lutte armée
contre les Turcs et contre le protestantisme de Transylvanie

Résumé

Dans la dernière période de la guerre de trente ans, la direction des ordres hongrois avait plusieurs occasions de se précipiter au secours des Habsbourg, pressés de tous côtés aux champs de bataille, ainsi que dans le domaine de la diplomatie. La députation à Rome de György Jakusith, évêque d'Eger (1642–1647) au début de l'année de 1645 y appartient également. Après les vaines tentatives de la diplomatie impériale, l'évêque a essayé d'obtenir que le Saint-Siège se présente activement aux côtés de la maison régnante autrichienne. Pour atteindre à son but, l'évêque s'est reporté aux intérêts de la Hongrie, protectrice du christianisme de l'Ouest en face des Turcs (*propugnaculum Christianitatis*).

Au nom des ordres catholiques hongrois et mandaté par Ferdinand III (1637–1657), Jakusith, au cours de plusieurs audiences et dans plusieurs mémorandums a demandé à Innocent X (1644–1655) que le Saint-Siège donne une aide militaire et financière (300 000 pièces d'or pour le recrutement de 6 000 soldats) pour la Hongrie contre le prince de Transylvanie, Georges Rákóczi Ier, le réformé, vassal turc, qui avait commencé une campagne militaire au mois de janvier 1644, en alliance avec les Français et les Suédois. Les ordres hongrois pensaient qu'avec l'aide de Rome, en battant Rákóczi, il aurait été possible en même temps de débusquer le protestantisme du territoire du pays. Finalement, après de longs atermoiements, le Saint-Siège n'a pas donné suite à cette demande, parce que la France, pour empêcher l'action de Rome contre l'allié transylvain des Français, a adressé un ultimatum au pape, et parce que le coup principal ottoman attendu n'était pas porté sur la Hongrie, mais sur la région méditerranéenne (guerre de Candie, 1645–1669).

La campagne de Transylvanie était finie par le traité de paix de Linz (le 16 décembre 1645), qui renforçait les positions des protestants en Hongrie. Rome – pour compenser son impuissance – protestait contre l'insertion aux lois parlementaire de ce traité, de la même façon comme plus tard, dans le cas des traités de paix de Westphalie en 1648.

GYÖRGY JAKUSITH, DER BISCHOF VON EGER ALS GESANDTER BEIM PAPST 1644–1645

Der Versuch der ungarischen Stände das Konsistorium in den bewaffneten Kampf gegen die Türken und den siebenbürgischen Protestantismus mit einzubeziehen

Resumee

Im letzten Abschnitt des dreißigjährigen Krieges eröffnete sich der Leitung der ungarischen Stände eine große Vielfalt an Möglichkeiten den bedrängten Habsburgern sowohl aus militärischer als auch aus diplomatischer Hinsicht zu helfen. Im Rahmen dieser Möglichkeiten wurde der Bischof von Eger, György Jakusith (1642–1647), Anfang 1645 zum Papst gesandt. Der Bischof versuchte das Konsistorium, nach den fehlgeschlagenen Versuchen der kaiserlichen Diplomatie; zu überzeugen, daß es sich auf die Seite der Habsburger stellen würde. All das versuchte der Bischof mit den Interessen des das westliche Christentum vom Türken beschützenden Ungarn (*propugnaculum Christianitatis*) zu begründen.

Jakusith bat Innozenz X. (1644–1655) im Nahmen der katholischen ungarischen Stände und als Auftrag Ferdinand III. (1637–1657) an mehreren Audienzen und in Denkschriften um die militärische beziehungsweise finanzielle (300 000 Gold für die Aufstellung von 6 000 Soldaten) Hilfe des Konsistoriums an Ungarn gegen den türkischen Vasallen und reformatischen siebenbürgischen Fürsten György I. Rákóczi (1630–1648), der im Jänner 1644, mit französischer und schwedischer Hilfe, einen Angriff gestartet hat. Die Stände hatten gehofft, daß sie mit römischer Hilfe nicht nur Rákóczi, sondern auch den Protestantismus aus Ungarn vertreiben können. Das Konsistorium hat dann die Hilfe nach langem Nachdenken verweigert, vor allem weil Frankreich ein Ultimatum an den Papst gestellt hat, um seinen Auftritt gegen den französischen Verbündeten in Siebenbürgen zu verhindern. Außerdem richtete sich der erwartete Hauptangriff der Osmanen nicht gegen Ungarn, sondern gegen das Mediterraneum (Kandia-Krieg, 1645–1699).

Gegen die Inartikulierung des Linzer Friedens (16. Dezember 1645), der die Positionen der Protestanten in Ungarn verstärkt hat, am Landestag hat Rom – um seine Machtlosigkeit zu kompensieren – feierlich Einspruch erhoben, genauso wie er das später im Falle des Westfälischen Friedens von 1648 getan hat.

ХОЖДЕНИЕ ЭГЕРСКОГО ЕПИСКОПА ДЬЕРДЯ ЯКУШИЧА В РИМ В 1644-1645 ГОДАХ

Попытка венгерских клерикальных кругов привлечь Святейший Престол к вооруженной борьбе против османов и трансильванского протестантизма

Резюме

В последнем периоде тридцатилетней войны для венгерских правящих кругов открылось широкое поле деятельности для того, чтобы поспешить на помощь Габсбургам, находившимся в стесненном положении как на фронтах, так и на дипломатическом поприще. В рамках этого епископ города Эгер Дьёрдь Якушич (1642-1647 гг.) в начале 1645 года был направлен в Рим. После безуспешных до сего времени попыток кайзеровской дипломатии епископ, ссылаясь на интересы Венгрии, защищавшей от турок христианство Запада (*pro-rupnaculum Christianitatis*), попытался достичь активного выступления Святейшей Консистории на стороне правящего двора Австрии.

Якушич от имени венгерских католических сословий и по поручению Фердинанда III (1637–1657) на нескольких аудиенциях и в докладной записке просил папу Иннокентия X (1644–1655) о том, чтобы Святейший Престол оказал военную и финансовую поддержку Венгрии (300 000 золотых на рекрутирование 6 000 воинов) против вассала турок реформаторского князя Дьёрдя I Ракоци (1630–1648), начавшего в союзе с французами и шведами наступление в январе 1644 года. Венгерские клерикальные круги считали возможным, что при поддержке Рима они смогут вытеснить с территории Венгрии не только Ракоци, но и протестантизм. Однако Папский Престол после долгих проволочек в конце концов отказался выполнить просьбу, в первую очередь потому, что Франция в целях предотвращения выступления Рима против её трансильванского союзника направила ультиматум Папе, в котором подчеркивала, что ожидаемый главный удар со стороны османской империи будет направлен не против Венгрии, а против Средиземноморья (кандийская война 1645–1669 гг.).

В 1647 году Рим — в целях сбалансирования своего бессилия — торжественно заявил протест против ратификации заключенного в Линце мирного договора (16 декабря 1645 года), завершившего Трансильванскую военную кампанию и укрепившего позиции протестантов в Венгрии, точно так же, как это было сделано позже при заключении вестфальского мира в 1648 году.